

OSTACI ANTIČKE URBANE ZONE NA DUNAVSKOJ PADINI

SNEŽANA NIKOLIĆ
STEFAN POP-LAZIĆ

Na prostoru stambenog bloka, omeđenog ulicama Gospodar Jovanova 2–6 i Tadeuša Košćuška 28–30, od 1991. do 1993. godine, izvršena su zaštitna arheološka istraživanja. Radovima je rukovodio Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, a stručnu pomoć pružio je Arheološki institut, odnosno Naučno-istraživački projekat za Beogradsku tvrđavu, gde je obrađen pokretan arheološki materijal.¹

Celokupan prostor je podeljen na blokove (pl. 1) koji su istraživani u zavisnosti od tempa građevinskih radova. Tokom 1991. godine istražen je blok A, a 1992. radovi su nastavljeni u blokovima B i C, u kojima su, onim redom koji su nalagali radovi na gradilištu, otvorene sonde različitih dimenzija. U bloku B/92 sonde su obeležene latiničnim slovima, a jame arapskim brojevima, dok su u bloku C sonde obeležene arapskim brojevima, a jame latiničnim slovima. Istraživanja su nastavljena u januaru 1993. godine, u dvorišnom prostoru Ulice gospodara Jovanove 6, koji je velikim delom bio uništen (u istočnom delu slojevi su skinuti do zdravice). Ostatak dvorišta obuhvaćen je blokom D, a rampa prema Ulici T. Košćuška (između ranijih blokova C i D) označena je kao blok E. Arheološki ostaci, dobijeni istraživanjem ovog višeslojnog lokaliteta, govore da je pomenuti prostor korišćen tokom dugog perioda. Probleme i teškoće u analizi pomenutih ostataka predstavljao je i sam način istraživanja koji je bio sam po sebi specifičan, jer radovi su izvođeni na urbanizovanom prostoru. Problem je predstavljalo i izraženo nerazumevanje investitora, te su u pojedinim trenucima građevinskim radovima uništavani veći delovi lokaliteta, tako da su čitavi horizonti bili izgubljeni za dalje istraživanje. Manji prostori, koji su ostali dostupni arheološkim iskopavanjima, čine izvor iz kojeg smo pokušali da steknemo sliku o naseobinskom karakteru ovog dela Singidunuma.

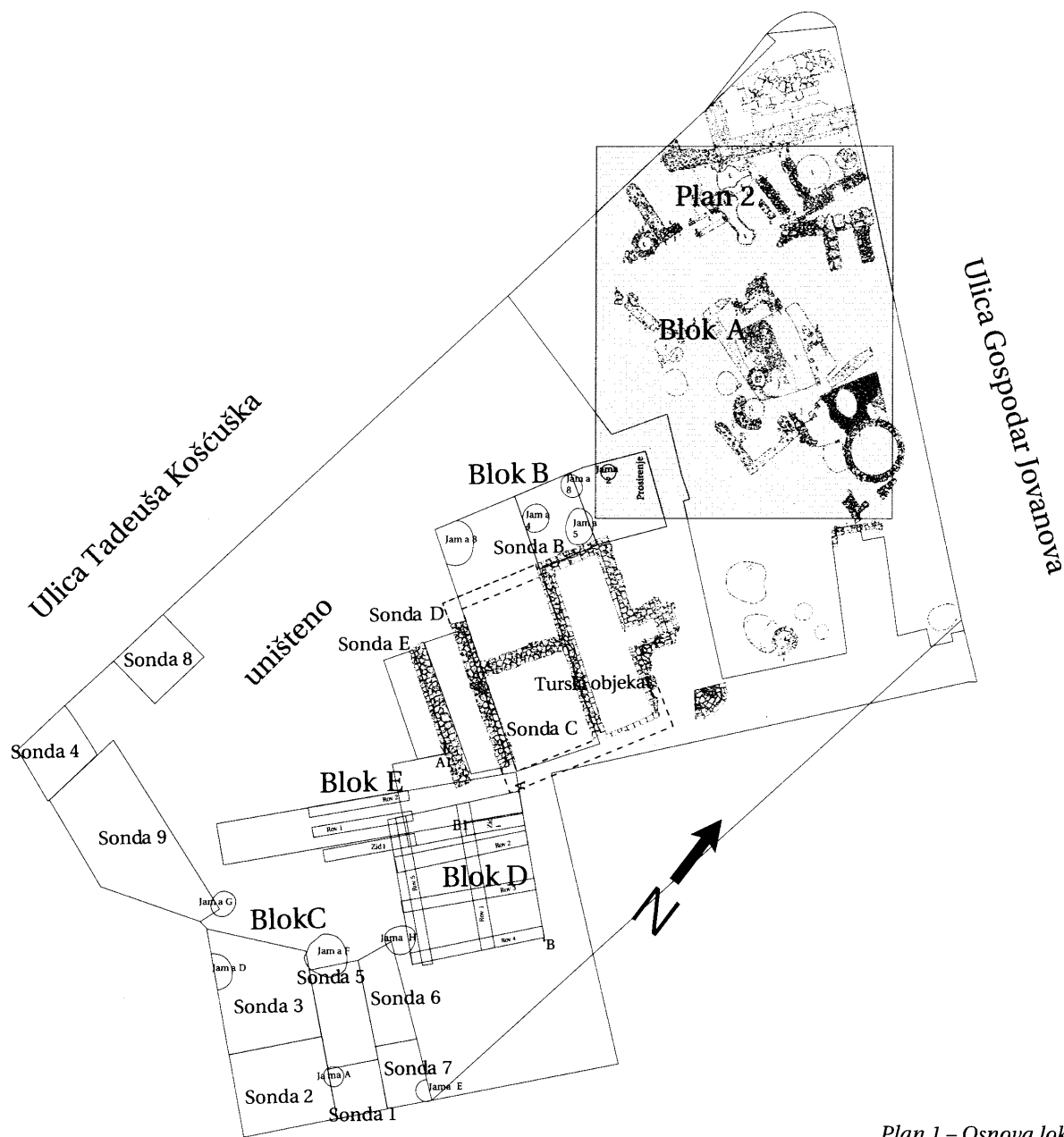
Sam položaj lokaliteta je na dunavskoj padini, u severnom delu Singidunuma, i svojom pojavom je po prvi put potvrdio prostiranje naselja severoistočno od legijskog logora. Kako se pretpostavlja, obala Dunava se u doba antike nalazila otprilike na 200 m severno od lokaliteta, gde je u neposrednoj blizini zabeležen horizont s kraja I i II veka, između ulica Jevrejske i Visokog Stevana.² Najbliži naseobinski horizont, posmatrano ka jugu, predstavlja arhitektura III veka, otkrivena u Studentskom parku, odnosno ispod današnje zgrade Prirodno-matematičkog fakulteta.³ Između ova dva lokaliteta i arhitekture u Ulici Jovanovoj 6, do danas nisu zabeleženi ostaci antičkih građevina.

Nažalost, tragovi rimskog naseljavanja na ovom prostoru najvećim delom su uništeni. Ostali su očuvani samo tragovi arhitekture, slojevi i jame, koji na posredan način govore o naseljavanju u antičkom periodu. Pored već navedenih, elementi koji su otežavali sagledavanje antičkih celina na lokalitetu bili su ukopi nekropola iz perioda Seobe naroda, kao i mnogobrojne jame i arhitektura iz perioda turske dominacije. Pojedini pokretni predmeti često su nalaženi u celinama iz poznijih perioda, što je posledica prekopavanja antičkog horizonta. Kao pouzdano antičku arhitekturu i peći opredelili smo samo one nad kojima su kao *terminus postquam non* otkriveni grobovi seobe naroda, kao i one zidove i druge arhitektonske elemente koji sa prethodnima čine celinu. Oprez je izražen i stoga

¹ Posao zaštite vodio je Z. Simić iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda; konsultanti ispred Arheološkog instituta od 1992. godine bili su: Lj. Bjelajac i V. Ivanišević. Obradu terenske dokumentacije, prema skicama D. Antonovića i O. Milić, uradili su O. Milić i S. Pop-Lazić. Crteže pokretnih arheoloških nalaza za štampu obradili su A. Kapuran i M. Ristić.

² Popović 1980, 109–111.

³ Todorović, Birtašević 1955, 33–36.

Plan 1 – Osnova lokaliteta

što su arheološka iskopavanja započeta tek onda kada su otkriveni prvi grobovi, tako da u bloku A nije bilo moguće istražiti mlađa naslojavanja, zaključno sa turskom arhitekturom. Od druge polovine V do sredine VI veka, u neposrednoj blizini logora vrši se intenzivno sahranjivanje germanske populacije i romanskog stanovništva Singidunuma.⁴ Nalazi srednjovekovnog materijala su retki i čine ih delovi keramičkih posuda i novac, što govori o slaboj naseljenosti tokom srednjeg veka. O intenzivnom korišćenju ovog prostora u turskom periodu svedoče ostaci građevina a, sudeći prema značajnom sloju

požara, doživeo je znatna razaranja prilikom austrijskog zauzimanja Beograda, krajem XVII veka.

U prethodnim radovima zbornika Singidunum obrađeni su pojedini nalazi – freske, tipovi antičkih posuda iz Singidunuma i nekropola iz perioda Seobe naroda.⁵ Cilj je da, ovom prilikom, prikazemo celokupan antički horizont sa svim njegovim ele-

⁴ Ivanišević, Kazanski 2002, 101–158.

⁵ Vujović 1997, 169–179; Nikolić-Đorđević 2000, 11–244; Ivanišević, Kazanski 2002, 101–158.

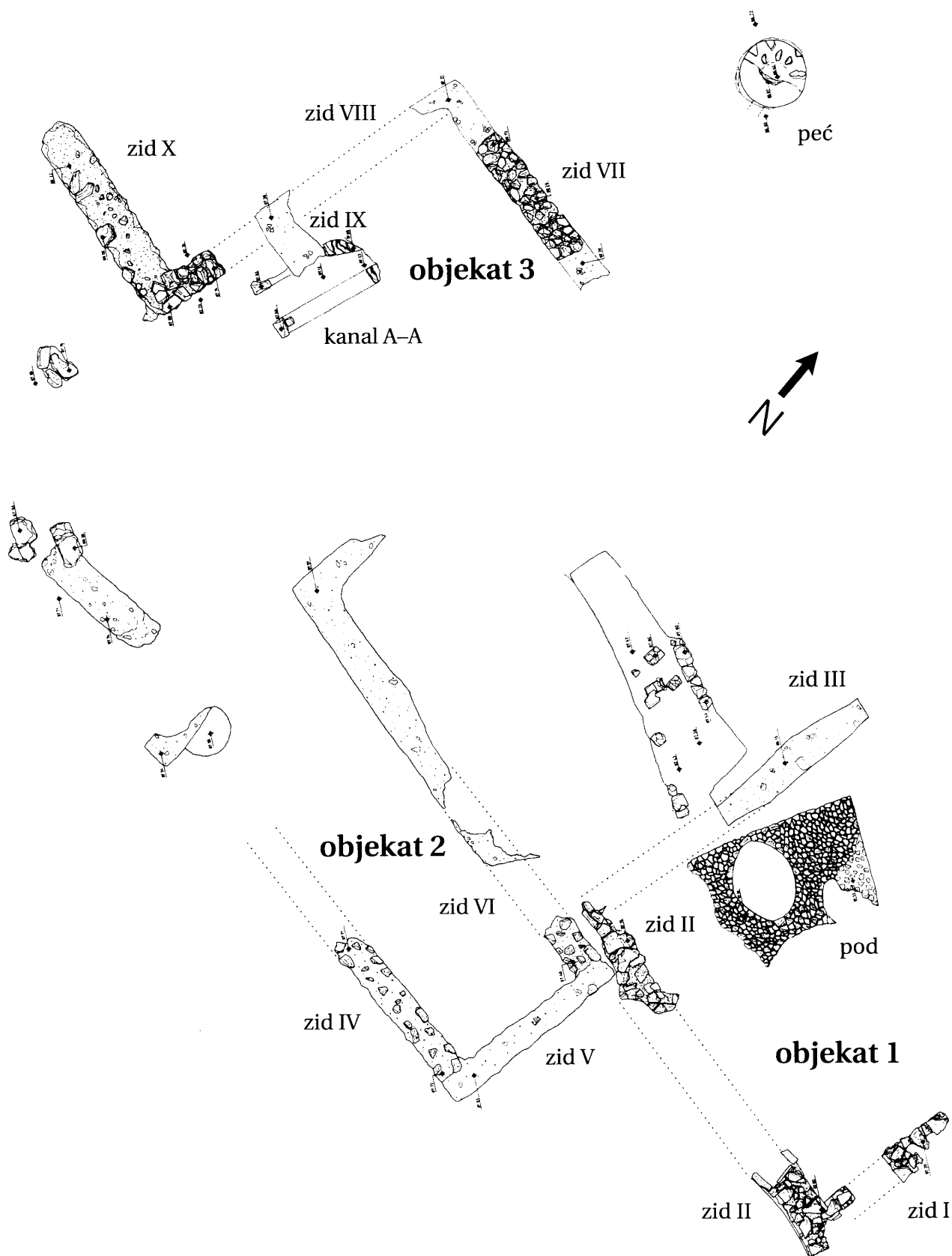
mentima, očuvanim ostacima arhitekture, jamama, pećima i pokretnim nalazima.

OSTACI ANTIČKE ARHITEKTURE

Otkrivena antička arhitektura predstavljena je na ovom lokalitetu ostacima od deset zidova, čiji je stepen očuvanosti različit, sa dva delimično očuvana kanala, kao i jednim podom od sitnog, neobrađenog kamena. Pored toga, otkrivena je i jedna antička peć zidana od blata. Najveći broj ostataka konstatovan je u delu lokaliteta označenom kao blok A (pl. 2). Očuvani delovi zidova načinjeni su od neobrađenog kamena, vezanog malterom sa temeljnim rovovima u kojima su ostaci malterne košuljice i sitnog, neobrađenog kamena. Na osnovu tehničke dokumentacije, osnova i fotografija, moguće je izdvojiti tri arhitektonske celine; prvu koju čine zidovi I, II i III (objekat 1), drugu čine zidovi IV, V i VI (objekat 2) i treću zidovi VII, VIII i IX. Zid I je očuvan u dužini od 2.90 m, orijentisan pravcem severoistok-jugozapad. Oštećen je ukopom grobova G-32 i G-36, datovanim u prve decenije VI veka, a najviša očuvana kota nalazi se na 87.60 m. Vezuje se pod pravim uglom za zid II koji je građen od neobrađenog kamena vezanog malterom, čija je najviša očuvana kota 87.76 m. Zid II oštećen je ukopom grobova G-21, G-25 i G-33, tako da je, idući ka severozapadu, očuvan samo jedan njegov deo, dužine 2.50 m. Paralelan sa zidom I je zid III, konstatovan samo ostacima maltera i sitnog šljunka u okviru temeljnog rova nejednake širine, na koti 86.15. Jugoistočni deo zida nije istražen, tako da nije poznat njegov odnos prema očuvanom ostatku dela zida II. Između zidova I, II, i III delimično su očuvani ostaci podne konstrukcije od kamena vezanog malterom (87.59), koja je većim delom oštećena ukopavanjem jama i grobova, a neposredno nad njom otkriven je grob G-24. Odnos zidova I i II prema podnoj substrukciji nije poznat, kao što nije poznat ni odnos prema zidu III, mada je kota na kojoj je otkrivena za oko 1.50 m (87.59 m) viša od kote na kojoj je otkriven negativ zida III (86.15 m). Jugozapadno od navedenih ostataka antičke arhitekture, neposredno uz zapadni ostatak zida II, otkrivena je još jedna arhitektonska celina (objekat 2) koju čine zidovi IV, V i VI. Jedini podatak koji hronološki opredeljuje i ove zidove kao antičke je ukop G-13 (grob iz perioda Seobe naroda) nad zidom VI, G-22 i G-48 nad zidom V i G-23 nad zidom

IV, s obzirom da nije poznata stratigrafska slika unutar i izvan objekta. Orijentacija zidova V i VI je ista kao i zida II, zapad-istok, dok je zid IV orijentisan pravcem sever-jug, povezujući pod pravim uglom zidove u celinu. Građeni su od neobrađenog kamena vezanog malterom, sa najvišom očuvanom kotom na dubini 87.73 m i širini 0.50 m. Ka severu, na oko 3.0 m od zida V, na koti 87.45 m, konstatovana je malterna površina nepravilnog oblika, dužine oko 4.50 m i širine između 0.80 i 1.10 m. Interesantno je da deo malterne površine prelazi preko gornjih opeka bočnih zidova G-29, ne oštećujući pritom dvoslivno postavljene opeke krovnog pokrivača groba (sl. 15). Postavljanjem malternog poda, dakle, nije oštećen grob, kao što ni ukopavanjem groba nije oštećen malterni pod. Ovaj međusobni odnos groba i poda važan je zbog perioda u kojem su postavljene ove dve celine. Međutim, postojeća dokumentacija nije dozvolila dalje zaključivanje, s obzirom da je pojava konstatovana na osnovu postojećih fotografija. Dalje ka zapadu, nad podom, otkriveni su nepravilno grupisani stubići napravljeni od dve i više horizontalno postavljenih opeka. Nije poznato da li je kao vezivo između opeka korišćeno blato ili malter, međutim, svojim izgledom ovi stubovi podsećaju na suspenzuru hipokausta, mada, posmatrajući površinu na kojoj su otkriveni i njihov nepravilan raspored, nismo skloni da ih tumačimo kao ostatke sistema podnog grejanja. Kako se može zaključiti iz postojeće dokumentacije, nije konstatovana veza navedene malterne površine i ranije pomenutih zidova, koja bi omogućila da je tumačimo kao ostatke poda građevine, naročito zbog toga što nije poznato da li su očuvani nadzemni ostaci zidova IV, V i VI ili njihov temeljni deo. U unutrašnjosti objekta, koji ovi zidovi čine svojim sklopom, takođe nije konstatovan pod.

Pored navedenih zidova, koji su pouzdano datovani u period pre formiranja nekropole činjenicom da su ih ukopi grobova oštetili, na lokalitetu je, idući ka severozapadnom delu iskopa, otkriveno još nekoliko zidova za koje bi se moglo pretpostaviti da pripadaju antičkom horizontu. I ovi zidovi su u najvećoj meri oštećeni, tako da se na osnovu dostupne dokumentacije (fotografija i osnova) samo uopšteno može govoriti o arhitekturi. Zidovi VII, VIII i IX (pl. 2) čine zapadni deo pravougaonog objekta koji je oštećen naknadnim ukopavanjem mlade arhitekture i jama. Zid VII, građen od neobrađenog kamena vezanog malterom, širine 0.56–0.58 m, otkriven je u dužini od 4.50 m, a najviša kota do koje

Plan 2 – Ostaci antičke arhitekture u bloku A

je očuvan iznosi 88.26 m. Severozapadni deo zida očuvan je samo kao trag maltera i sitnog kamena, na koti 87.21, i u tom delu se pod pravim uglom vezuje za zid VIII, dužine 3.30 m i širine 0.56–0.58 m. Zid VIII je slabo očuvan, a najviša kota iznosi 87.39 m. Na njegovom južnom kraju, pod pravim uglom, vezuju se ostaci zida IX, od kojeg je očuvano tek 1.00 m dužine. U prostoru unutar zidova očuvana su dva arhitektonska elementa koja bi mogla biti u vezi sa otkrivenim zidovima. Oštećena malterna površina, nepravilnog oblika, otkrivena je na dubini od 88.07, dužine 3.60 m, neposredno nad ostacima kanala koji čine dva paralelna zida od opeka, ređanih u devet redova, vezanih malterom. Orijentacija kanala je sever-jug, širina prostora između zidova iznosi 0.36 m, a dno je na 87.12 m. Na jednoj od postojećih fotografija delimično je vidljiv ostatak malternog dna kanala. U severnom delu prostorije nisu očuvani ostaci malterne površine i kanala, a njihov odnos prema zidovima prostorije nije najjasniji. Prema postojećem crtežu osnove, malterna površina je očuvana pored zida VIII, mada na koti višoj za oko 0.70 m od očuvane kote zida, dok je, prema dokumentaciji, zid IX ošteti kanal. Inače, u okviru prostorije nije konstatovana veza zidova VII, VIII, IX i malterne površine, na osnovu čega bi se mogla protumačiti kao ostatak poda objekta koji su činili ovi zidovi. Zbog svega navedenog, skloni smo tumačenju da su ostaci kanala i malterne površine delovi starije faze života na ovom prostoru od one koju bi predstavljali zidovi VII, VIII i IX. Usled nedostatka podataka o materijalu koji je otkriven unutar prostorije, kao i nedefinisanih celina, nije moguće pouzdano tvrditi da otkrivena arhitektura pripada antičkom periodu. Međutim, ista orijentacija i sličan način zidanja, primenjen kod objekta 2, ukazali su na razmišljanje o njenom antičkom poreklu. Idući dalje ka jugu, na koti 87.74, na 1.30 m od spoja zidova VIII i IX, otkriveni su ostaci zida X koji se pruža pravcem zida VIII. Širina zida X, građenog od neobrađenog kamena vezanog malterom, iznosi 0.56 m. Za ovaj zid se, pod pravim uglom, vezuje takođe oštećeni deo zida XI, čija je orijentacija zapad-istok. Širina zida XI je nešto veća, iznosi 0.76 m. Zidan je od neobrađenog kamena vezanog malterom. Na mestu spoja zidova X i XI, sa južne strane, otkrivena je kružna konstrukcija od neobrađenog kamena. Njenim ukopom oštećeni su ostaci zida za koji bi se moglo pretpostaviti da predstavljaju nastavak zida X, od spoja sa zidom XI ka jugu. Nedostaci u dokumentaciji su onemogućili pouzdano

iznošenje ove tvrdnje. Takođe, nije poznato da li su otkriveni ostaci zidova X i XI iz temeljne zone ili iznad nje, a u dokumentaciji nisu zabeleženi ostaci podne konstrukcije. Najviše kote do kojih su očuvani su na 87.99, odnosno 88.22 m.

U južnom delu iskopa bloka A, jugoistočno od zida X i zapadno od zida IV, konstatovani su manji ostaci negativna dva zida oštećena ukopima jama, dok je jedan svojim ukopom ošteti jednu od jama. Kako nije poznat materijal iz jama, nismo u mogućnosti da potvrdimo njihovo antičko poreklo, dok se njihova orijentacija ne poklapa sa orijentacijom zidova otkrivenih u neposrednoj blizini.

U bloku C otkriveni su ostaci konstrukcije koji predstavljaju deo ugla nekog objekta i deo kanala u sondi 6/92. Kanal je orijentacije jug-sever, otkriven je u dužini od 1.50 m (92.25–91.85) i zalazi pod severni profil, ka neistraženoj površini.

Brojni tragovi arhitekture u bloku A svedoče o intenzivnom životu na ovom prostoru. Nažalost, oprez je nalagao da usled stepena uništenosti, kao i usled manjkavosti u dokumentaciji, sumarno razmotrimo karakter navedenih građevina. Jedino se može naslutiti priroda otkrivenih ostataka koji bi ovaj prostor opredelili kao još jedno od mesta u kojem je zabeleženo stanovanje žitelja antičkog Singidunuma.

KERAMIČKA PEĆ

Severno od zida VII, idući ka severnom profilu iskopa, na dubini 86.83, otkriveni su ostaci peći. S obzirom da sloj u koji je peć bila ukopana nije istražen, već je kružnim iskopom istražena njena unutrašnjost, nismo u mogućnosti da odredimo spoljni prečnik i visinu očuvane kalote. Prečnik unutrašnjeg dela peći, u kojem je otkrivena delimično devastirana kružna rešetka, iznosi 1.10 m. Otvori nepravilnog oblika imaju neujednačene dimenzije, između 0.17 i 0.24 m dužine. Rešetka je oslonjena na stub prečnika 0.40 m. Dno peći ispod rešetke otkriveno je na koti 85.97. Ložište se nalazi na jugoistočnoj strani peći, uzdignuto je nekih dvadesetak santimetara u odnosu na dno, a otkriveno je delom koji ulazi u peć dužine 0.25 m. U Singidunumu su keramičke peći ranije zabeležene kod Narodnog pozorišta i datovane su u II i III vek.⁶ Peć iz Tadeuša Košćuška bi po konstrukciji pripadala tipu sa slobodno stojećim centralnim nosačem. Veoma slična, kako po konstrukciji, tako i po dimenzijama,

⁶ Cvjetičanin 2000, 245–254.

bila bi peć otkrivena van vojnog logora Pilismarot u Gornjoj Panoniji, datovana na osnovu ostalih nalaza u II vek.⁷

POKRETNi NALAZI IZ STRATIGRAFSKI DEFINISANIH CELINA

Pokretni arheološki nalazi ukazuju da se život na ovom prostoru, tokom antike, odvijao u kontinuitetu od sredine II do kraja III, odnosno sredine IV veka. Mada je bilo i sporadičnih primeraka, čije je vreme produkcije sam kraj I i početak II veka, oni ne predstavljaju dovoljan dokaz o životu u ovom ranom periodu. Na osnovu stratigrafskih podataka i pokretnih nalaza, uglavnom keramičkog materijala, izdvojene su dve hronološke celine u okviru blokova B, C, D i E, dok su predmeti iz bloka A, usled nedostatka podataka, tretirani kao nalazi iz poremećenih slojeva.

STARIJI ANTIČKI HORIZONT

Stariji antički horizont predstavlja sloj tamnožute zemlje – protohumus, koji je konstatovan u blokovima B i C, kao i horizont mrke i tamnomrke rastresite zemlje, koji je najbolje očuvan u bloku C (sondi 6). Sloj tamnožute zemlje – protohumus je, u istočnom delu bloka B, istraživan na koti 87.86, odnosno u zapadnom delu 88.40, a u proširenju bloka 88.16 i sondi B 88.64. U bloku C, ovaj sloj se javlja na višim kotama: u sondi 6 (do 90.58), 7 (do 91.28), i 1 (do 91.52), 5 (92.50–91.71), 3 (93.05–92.25), 2 (93.30–92.20), (92.31–91.86) i u sondi 4 (92.90–91.81). Sloj mrke i tamnomrke rastresite zemlje je u sondi 6, bloka C, imao debljinu oko 1.50 m i istraživan je do kote 90.64. U istoj sondi nalazila se i jama D. U istočnom delu bloka B (kota 88.77) konstatovan je kao sloj mrke zemlje sa šutom, malterom i freskama u sondama C (do 89.03–88.59), D (89.40–89.26) i E (do 90.17–89.50). U bloku E očuvani su samo sporadični ostaci ovog horizonta, dok je u bloku D sačuvan u vidu jame označene kao rimska jama II.

JAMA D

Jama D se nalazila u južnom delu bloka C (sonda 6), ispod samog potpornog zida i, s obzirom da je zalazila u južni profil, nije istražena u celosti. U gornjem delu jama je imala prečnik 5.00m, odno-

sno 2.20 u donjem delu i bila je duboka 3.46 m, ukopana do kote 89.80.

U istraženom delu jame nađeno je preko pet stotina fragmenata keramičkih posuda, a izdvojeno je oko sto dvadeset primeraka čiji je oblik bilo moguće odrediti.⁸ Najbrojnije i tipološki najraznovrsnije su zdele – oko četrdeset primeraka (I/3, I/4, I/5, I/7, I/8, I/9, I/12, I/14, I/16, I/19, I/26, I/28, I/40, I/59, I/79, I/82, I/94) i lonci, oko trideset primeraka (II/9, II/10, II/20, II/27, II/44, II/51, II/52, II/65), zatim tanjiri – šesnaest posuda (III/5, III/6, III/9, III/25, III/32, III/43) i poklopci sa trinaest primeraka (VIII/4, VIII/8). Ostale forme javljaju se malim brojem tipološki definisanih posuda – krčaga i pehara je bilo po pet (VII/2, VII/20, VII/27, IX/3, IX/24, IX/29, IX/39), a amfora i kadionica svega po dva do tri primerka (V/4, V/25, X/3). Lonaca i amfora bilo je znatno više. Za najveći broj fragmenata moguće je odrediti funkcionalno opredeljenje, ali ne i oblik posude. Najzastupljeniji su poklopci tipa VIII/4 (10–12) i zdela I/3 (9–10), a zatim zdele I/28 i tanjiri III/8 (po 6), lonci II/9, II/10, II/27 i II/52 (po 4–5), dok su ostali navedeni oblici predstavljeni sa po jednom do tri posude. S obzirom da se, uglavnom, radi o lokalnim proizvodima koji su često nalaženi u istraženim slojevima Singidunuma, ovom prilikom prikazali smo oblike koji su jedini zastupnici određenog tipa ili predstavljaju jedinu varijantu već postojećeg (sl. 1/1 – I/14, 2 – I/7, 3 – I/94, 4 – II/27, 5 – I/59, 6 – IX/39, 7 – VII/27 i 8 – II/44). Za maslinasto gledosanu zdelu (sl. 1/3), od sivo pečene gline (7,5 YR 5/0–5/4), koja predstavlja import iz nekog od galških centara,⁹ ne nalazimo direktne paralele među keramičkim materijalom, ne samo iz Mezije, već ni sa šireg prostora. Import, iz za sada nedefinisanog centra, predstavlja i lonac sa dve drške (sl. 1/8), čija je površina oslikana oranžcrvenim tonovima. On predstavlja jedan od malobrojnih slikanih lonaca sa prostora Singidunuma, a veoma slične nalazimo u Viminacijumu, Sirmijumu i na Gomolavi.¹⁰

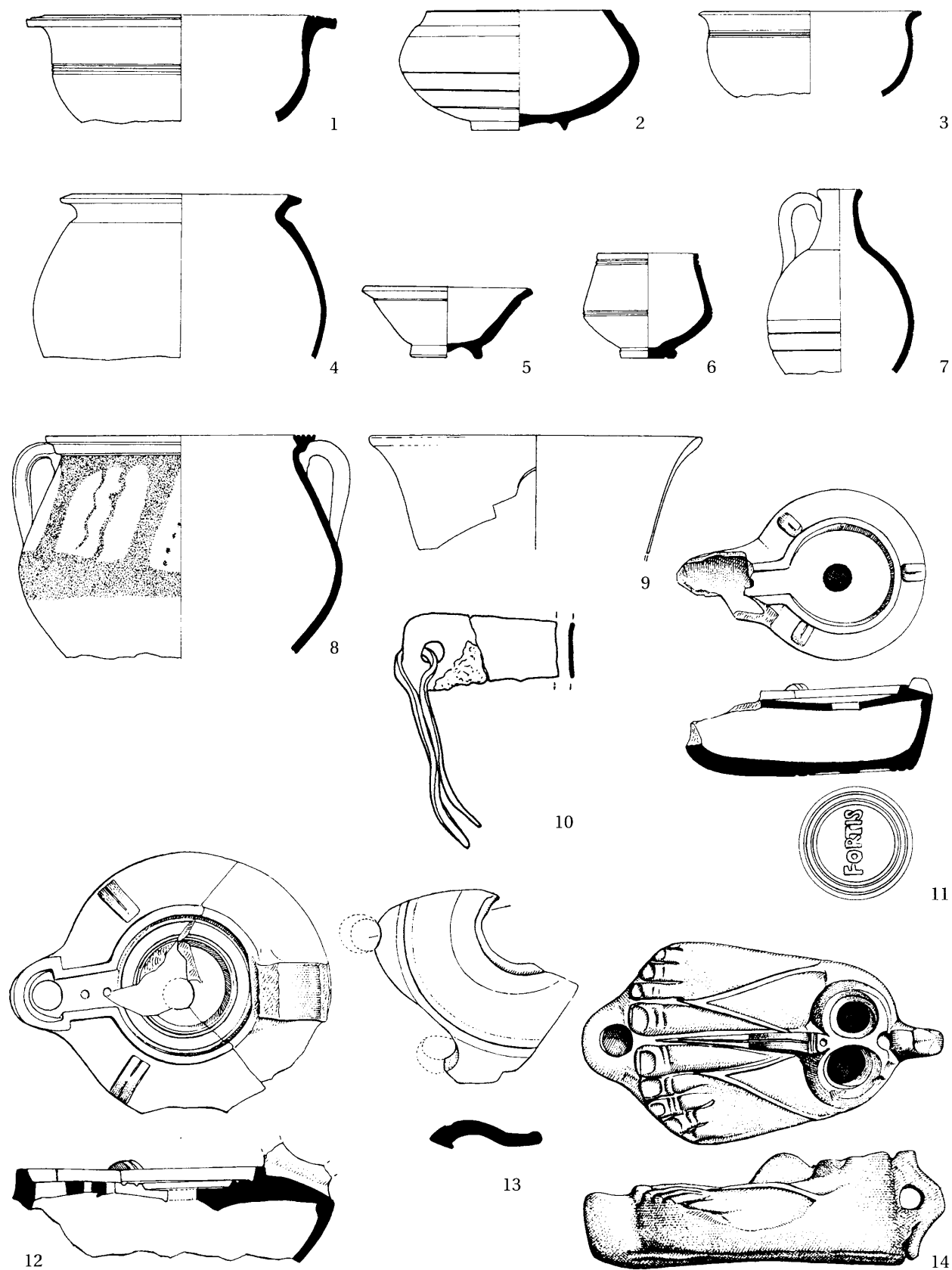
U jami je nađeno i šest žižaka, uglavnom fragmentarno sačuvanih, tako da je za svega tri bilo moguće odrediti kom tipu pripadaju. Jedinstven po

⁷ Soproni 1978, 41, T. 26–28.

⁸ Oznake tipova posuda navedene u tekstu odnose se na njihovu numeraciju u tipologiji antičke keramike Singidunuma, objavljenoj u: Nikolić-Dordević 2000, 11–244.

⁹ Cvjetićanin 1997, grupa C.

¹⁰ Brukner 1981, T. 107/24, 30, 31.

Sl. 1. Jama D – keramičke posude: 1–8 (R 1:4); keramički žižci: 10–12, 14; staklo: 9; metal: 13 (R 2:3)

obliku je, ne samo među lampama iz Singidunuma, već i sa prostora Gornje Mezije, žižak u vidu stopala u sandalama, čiji gornji deo čine dve trake (sl. 1/14). Iznad prstiju je polukružno izvučen kljun sa plamenikom, a naspram njega su dva kružna otvora za sipanje ulja i vertikalno postavljena, perforirana drška. Rađen je od dobro prečišćene crveno pečene gline, čija je površina bojena u sličnim tonovima. Lampe u obliku stopala predstavljaju retke nalaze, bilo da su od metala ili keramike. Za sada su poznate svega dve svetiljke, jedna je izrađena od bronzne, a druga od keramike, čiji je oblik u vidu dva stopala u sandalama.¹¹ Sudeći prema objavljenim nalazima, svetiljke u obliku jednog stopala izrađivane su u većem broju.¹² Jedna je nađena i u Singidunumu, u grobu u obliku bunara i hronološki je opredeljena u kraj I i početak II veka, dok druga potiče iz Viminacijuma, gde je datovana u vreme vladavine cara Marka Aurelija.¹³

Dva žiška pripadaju rasprostranjenom tipu »firma lampe« (Loeschcke VIII, Iványi VII). Jedan je manjih dimezija, sa tri piramidalna ispupčenja na ramenu i oštro izvedenom trakom oko udubljenog diska, u čijem je središtu kružni otvor. Na dnu je u dvostrukom krugu pečat *FORTIS* (sl. 1/11). Lampe sa imenom ovog majstora načešće su u Singidunumu, ali i na čitavoj teritoriji Carstva.¹⁴ Od drugog, većeg žiška, sačuvan je gornji deo sa dva piramidalna ispupčenja, a na mestu trećeg nalazila se prstenasta drška trakastog preseka. Oko diska, u čijem su udubljenom delu plastično izvedene dve kružne linije i ekscentrično postavljen otvor, oštro je izvedena plastična traka koja u vidu kratkog kanala, sa dva manja otvora, vodi do zaobljenog, kratkog kljuna (sl. 1/12). Oba žiška su rađena od dobro prečišćene gline crvene boje pečenja, a jedan je imao neravnomerno nanet premaz na površini.

Na osnovu zaobljenog trbuha sa perforacijama – plamenici (sl. 1/13), od crveno pečene gline, firnisovane površine, ne može se odrediti oblik žiška, ali je izvesno da nije imao formu uobičajenu za ovu vrstu nalaza.

Nalazi od stakla i metala zastupljeni su sa po jednim fragmentovanim primerkom.

Za posudu rađenu tehnikom slobodnog duvanja od mlečnobelog stakla, od koje je očuvana deo blago razgrnutog oboda i iskošenog trbuha (sl. 1/9), možemo pretpostaviti da pripada tipu šolje sa ravnim dnom, naglašenih ivica. Slična je nađena na lokalitetu *Baden – Aquae Helveticae*.¹⁵ Fragmentovan bronzani lim (sl. 1/10) isečen je u obliku trake i

probušen na jednom kraju. Kroz rupu je provučena savijena bronzana žica pravougaonog preseka. Funkcija žice je, verovatno, bila u tome da pričvrsti traku uz nekakav drveni predmet, možda kovčežić.¹⁶

Na osnovu, uglavnom, keramičkog materijala jama je datovana u drugu četvrtinu, odnosno sredinu II veka, a datovanje je potvrđeno i nalazom novca cara Hadrijana (117–138).

JAMA II

Rimska jama II nalazila se u centralnom delu bloka D i bila je ukopana u zdravicu, a njen jugoistočni deo uništen je ukopavanjem turske jame.

Iz ove jame potiče oko 400 fragmenata keramike, od kojih je izdvojeno i tipološki definisano preko 130 primeraka, među kojima je dvadeset bilo očuvano u celosti, odnosno sa svim elementima potrebnim za rekonstrukciju. Najviše je bilo zdela (33), tipovi: I/3, I/9, I/15, I/16, I/18, I/20, I/26, I/28, I/40, I/46, I/72, pehara, odnosno šolja (25) – tipovi: IX/3, IX/4, IX/14, IX/24, IX/28, IX/35, IX/37 i lonaca (oko 22), tipovi: II/9, II/10, II/34, I/41, II/42, II/52, II/65, II/77, a zatim tanjira (16), tipovi: III/3, III/5, III/8, III/9, III/25, III/32 i poklopaca (15), tipovi: VIII/4, VIII/7, VIII/20. Krčazi su predstavljeni sa po jednim primerkom, tipa VII/2 i VII/24, a zanimljivo je da je u ovoj jami nađena samo jedna amfora, tip V/19 (sl. 2/11). Direktna analogije za njen oblik nismo našli, a izvesnu sličnost prepoznamo u amforama tipa *Gauloise 4*.¹⁷ Za posude iz jame karakteristično je da su pojedini oblici, određenih formi, zastupljeni u većem broju. Tako se manje zdele, tip I/9 (sl. 2/1–3), javljaju sa trinaest primeraka neznatno različitih po veličini i obradi površine koja je crveno do mrko bojena ili firnisovana. Veoma sličnog oblika, ali tanjih zidova i drugačijih tehnoloških svojstava (bolje prečišćena svetlocrveno do oker pečena glina i glačana površina), nađene su brojne zdele u jami otkrivenoj u podrumu konaka kneginje Ljubice.¹⁸

¹¹ Walters 1914, Pl. I/20, XII/418.

¹² Iványi 1935, 302–303, tip XL, T. LXIV/7, 11; Goethert 1991, Abb. 21; Mardešić 2002, 174/43.

¹³ Pop-Lazić 2002, Sl. 19/4; Korać 1995, 216, kat. 2325.

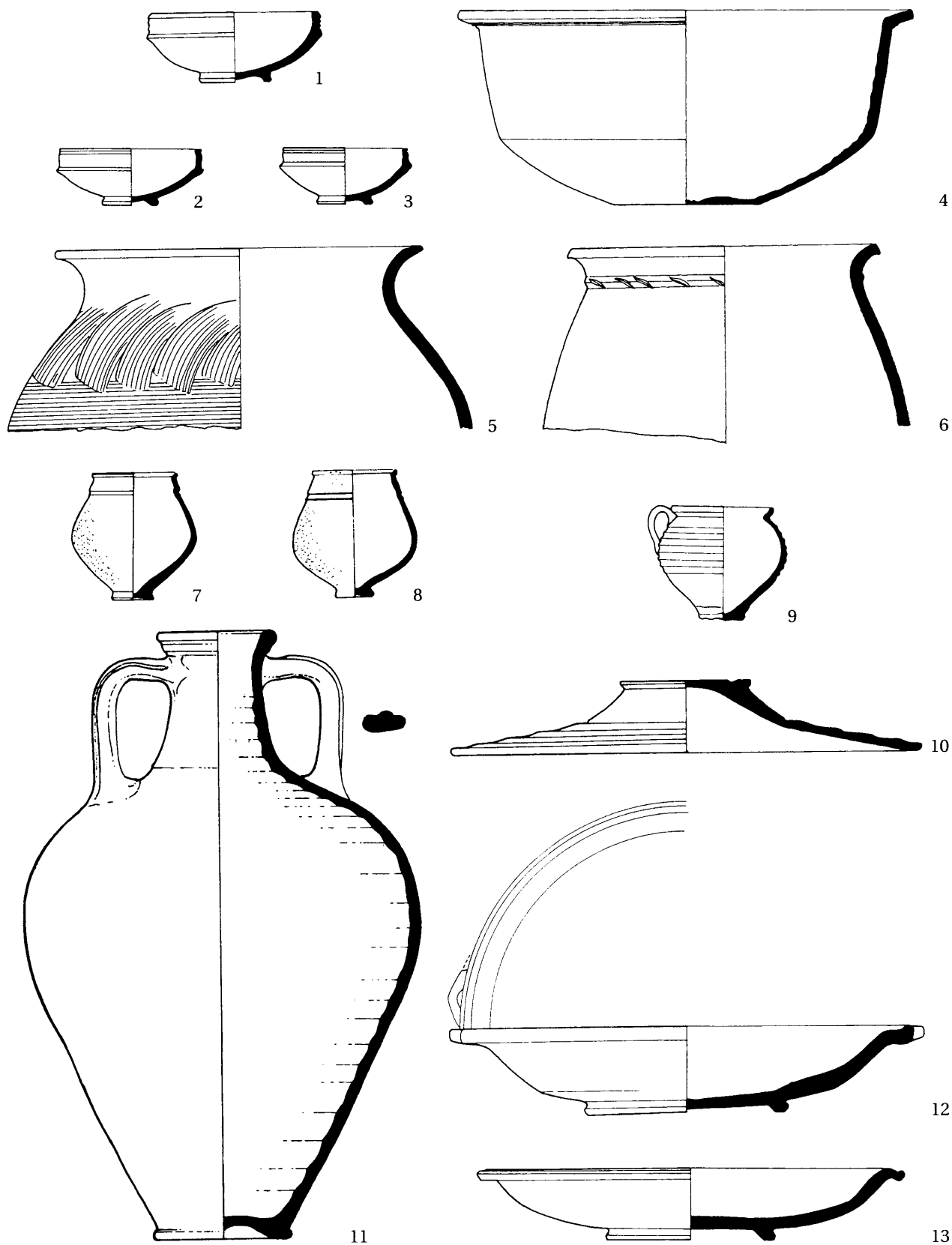
¹⁴ Bjelajac 1982, 21; Krnić 1988, 21; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 121; Korać 1995, 263.

¹⁵ Fünfschilling 1986, 152, 14–16.

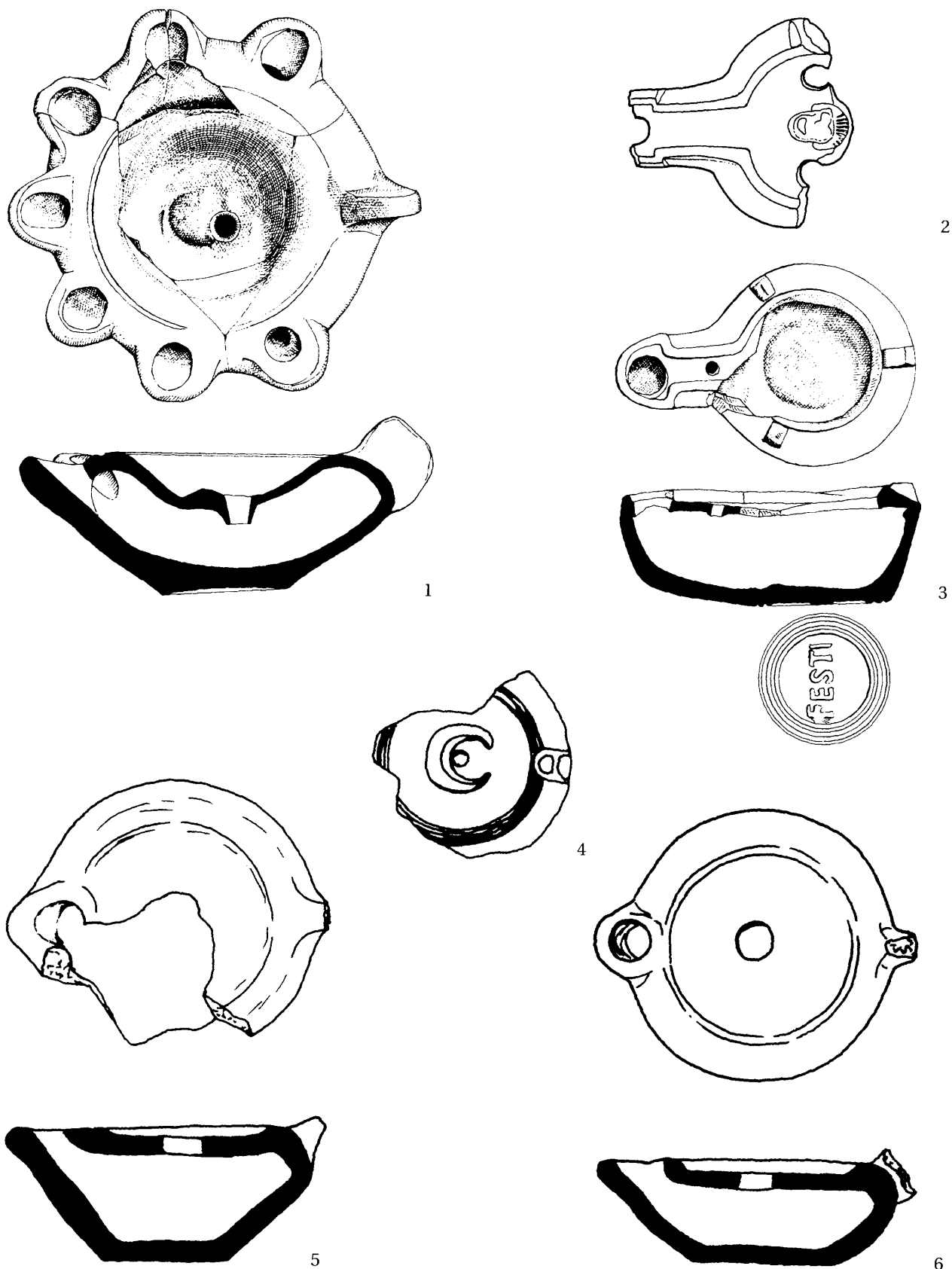
¹⁶ Gaspar 1986, T. 203/1036.

¹⁷ Peacock, Williams 1986, class 27.

¹⁸ Nikolić-Đorđević 2002, 223, Sl. 2/5, 6.

Sl. 2. Jama II – keramičke posude: 1–10, 12, 13 (R 1:4); amfora: 11 (R 1:5)

Sl. 3. Jama II – keramički žiści: 1–6 (R 2:3)

Očigledno je ovaj oblik, raden po uzoru na posude od tera sigilate, forme Drag. 24/25, sredinom II veka bio veoma popularan među stanovnicima Singidunuma. Iz jame potiče i dvanaest poklopaca, tipa VIII/4, veoma sličnih onima iz jame D, gde su takođe bili brojno zastupljeni. Neuobičajeno veliki broj pehara naden je u ovoj jami. Među njima deset je pripadalo tipu IX/35 (sl. 2/9), radenih od peskovite žućkastobeke gline. Zanimljive nalaze među peharima predstavljaju tri, skoro identična primerka koja su spolja ogrubljena sitnim zrnima peska, tip IX/14 (sl. 2/7–8). Sa područja Singidunuma poznato je manje od deset posuda ovog oblika i tehnologije izrade, a nalaženi su u slojevima datovanim od druge četvrtine do kraja II veka. Korišćenje tehnike ogrubljivanja površine peskom ili izmrvljenom sušenom glinom, započelo je još u preflavijevskom periodu i najčešće je primenjivano na peharima, a javlja se na različitim oblicima ove forme. Izvesno je da naši primerci predstavljaju import iz nekog od zapadnih keramičkih centara. Sudeći prema neuobičajenom obliku i specifičnoj strukturi gline (koja je u sastavu imala manje grumenove iste vrste gline), import predstavlja i poklopac iskošenih, po sredini prelomljenih zidova, narebrene površine, tip VIII/20 (sl. 2/10). Mada tanjiri, opredeljeni u tipove III/5 i III/25, predstavljaju česte oblike u Singidunumu, dva primerka su zanimljiva zbog svojih dimenzija, odnosno pripadaju onima koji su veći od uobičajenih. Jedan je, za razliku od znatno češćih crveno pečenih, izrađen od dobro prečišćene gline mrke boje pečenja (10YR 6/3), crno bojen i glačan (sl. 2/13), dok je drugi od crveno pečene i bojene gline i ima apliciranu, talasasto modelovanu dršku (sl. 2/12). Potrebno je pomenuti još nekoliko posuda koje su jedinstvene u bogatom repertoaru oblika nadenih u Singidunumu. Među njima je duboka zdela, tip I/72 (sl. 2/4), koja se može posmatrati i kao lokalna varijanta zdela tipa *cacabus*, mada se od njih donekle razlikuje u osnovnoj profilaciji, a i vrsti gline. Ove zdele pripadaju ognjišnoj keramici, što potvrđuje i crno nadimljena spoljna površina. Izdvojena su i dva lonca većih dimenzija – jedan je, tip II/42, u sastavu gline imao dosta primesa tucanog krečnjaka i ukrašen je metličastim ornamentom, a na unutrašnjoj strani su vidljivi tragovi dorade rukom (sl. 2/5), dok je kod drugog, tip II/77, metličasti ornament izveden na unutrašnjosti recipijenta (sl. 2/6).

Iz jame potiče šest žižaka, od kojih su dva očuvana u celosti. Jedinstven primerak sa područja

Singidunuma predstavlja žižak sa sedam plamenika, kružnog recipijenta na uskom, ravnom dnu i manjom, trakasto izvučenom drškom (Iványi VIII). U središnjem delu udubljenog diska je dugmetasto ispupčenje pored koga je kružni otvor za ulje (sl. 3/1). Preko crveno bojene površine neujednačeno je nanesen sloj mrkog firnisa. Najsličniji je žišku iz Gornje Panonije, koji nema sačuvanu dršku.¹⁹

Dva žiška pripadaju tipu »firma lampe« (Loeschcke X, Iványi XVII). Od prvog je sačuvan gornji deo sa udubljenim diskom, od iskošenog ramena odvojen je prstenastom trakom koja, zatim, u vidu uskog kanala vodi do otvora za fitilj. U središtu diska je loše očuvana predstava maske i po jedan kružni otvor za ulje sa obe strane maske (sl. 3/2). Glina je fino prečišćena, meke strukture, mrkocrvene boje, a vidljivi su tragovi crvenog bojenja na površini. Lampe sa predstavama maski uglavnom se vezuju za rad italjskih majstora i datuju u drugu polovinu I i prve decenije II veka. U Singidunumu su izuzetno retke i predstavljaju import čije je vreme upotrebe prva polovina II veka.²⁰ Najsličniju stilizaciju maske nalazimo na primerku iz Panonije.²¹ Drugi žižak ovog tipa je, takođe, fragmentarno sačuvan (nedostaje disk). U kanalu je imao manji kružni otvor za dovod vazduha, a na dnu se, u trostruko izvedenim krugovima, nalazi pečat sa imenom *FESTI* (sl. 3/3). Izrađen je od dobro prečišćene gline, čija je površina mrko firnisovana. Signirani proizvodi ovog majstora retki su u Singidunumu,²² dok ih je u Viminacijumu nađeno preko osamdeset i datovani su u period od Hadrijana do Aleksandra Severa,²³ a potvrđeni su i na drugim nalazištima, kako Panonije tako i Dakije i Donje Mezije.²⁴

Žišci kružnog recipijenta, zaobljenog ramena i blago udubljenog diska u čijem je središtu kružni otvor, blago izvučenog kljuna i vertikalno postavljene drške, pripadaju tipu Loeschcke VIII, odnosno Iványi VII. U jami su nađena dva primerka ovog oblika (sl. 3/5–6), od kojih je jedan očuvan u celosti (nedostaje mu samo deo drške), dok je od drugog očuvan veći deo. Glina od koje su pravljeni je dobro

¹⁹ Iványi 1935, Taf. XXIX/2.

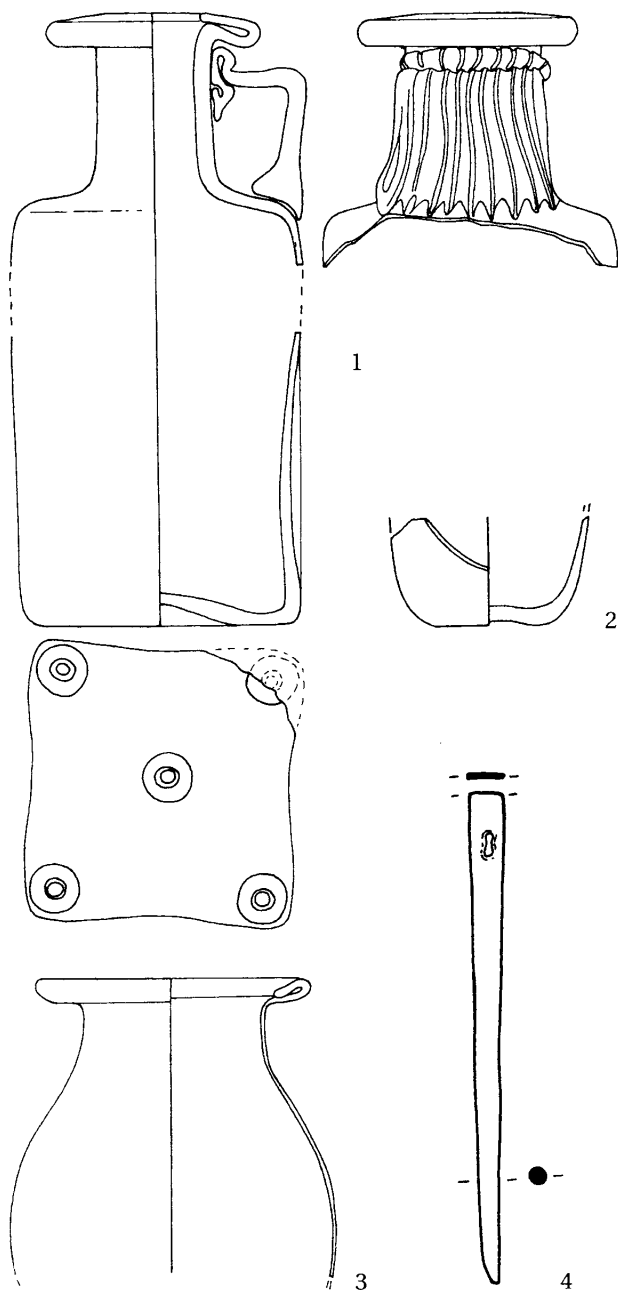
²⁰ Bjelajac 1982, T. V/26.

²¹ Iványi 1935, Taf. LI/7.

²² Krunić 1988, 20, T. II/12, III/13.

²³ Korać 1995, 238.

²⁴ Iványi 1935, Taf. LXXXVI/42–67; Baluta 1961, Čičikova 1974, 158.

Sl. 4. Jama II – staklo: 1–3; kost: 4 (R 2:3)

prečišćena crveno pečena, a površina mrko bojena ili crveno firnisovana. Za razliku od uobičajene izrade svetiljki u kalupu, ovaj oblik je izrađivan na vrtlu. U Singidunumu se javljaju u nekoliko varijanti sličnog osnovnog oblika.²⁵ Nalazi žižaka iz jame II idu u prilog ranijem datovanju ove forme, koje je autor predložio detaljno analizirajući lampe nađene na području Singidunuma, za razliku od do sada opšteprihvaćenog hronološkog opredeljenja ovog tipa žižaka u kasnoantički period.

Na osnovu sačuvanog dela diska, ne možemo sa sigurnošću reći kog je oblika bio žižak od oker pečene i oker-mrko bojene gline (sl. 3/4), ukrašen motivom lunule. Mada nešto drugačije stilizovan, ovaj motiv se u Panoniji javlja na primerku tipa Iványi X, a kao dekorativni element izdvojen je i među lampama iz Trieria.²⁶

Za razliku od brojnog keramičkog materijala, predmeti od stakla zastupljeni su sa svega tri posude, sačuvane u delovima. Boca horizontalno razgrnutog oboda, cilindričnog vrata i izduženog cilindričnog recipijenta (Isings 51), ima jednu široku dršku ukrašenu kanelurama, a u svakom uglu blago konkavnog dna, kao i u njegovom središnjem delu, nalazi se manji reljefni krug (sl. 4/1). Za ovaj oblik boce, radene duvanjem u kalup od stakla zelene boje, koji se javlja u dugom periodu od kraja I do početka V veka, nalazimo brojne paralele.²⁷ Najbliži ukras na dnu (manji reljefni krugovi u uglovima) nalazimo na primercima sa Beogradske tvrđave (*Singidunum*), iz Kostola (*Pontes*) i Ravne (*Timacum Minus*).²⁸

Za posudu razgrnutog cevasto profilisanog oboda, naglašenog vrata i ovalnog trbuha (sl. 4/3), koja je radena tehnikom slobodnog duvanja od stakla svetlozelene boje, jedine analogije nalazimo na lokalitetu *Nida-Heddernheim*, gde su datovane u prvu polovinu II veka.²⁹ Treća posuda je radena tehnikom slobodnog duvanja, od plavičastog stakla. Na osnovu sačuvanog dela trbuha, sa ravnim dnom zaobljene ivice (sl. 4/2), ne može se odrediti njen oblik.

U jami je otkrivena i jedna koštana igla za pletenje, koja ima pljosnatu, trapezoidnu glavu i na njoj dve manje ušice (sl. 4/4) koje su se tokom upotrebe spojile (istrošen je deo koji je odvajao dve rupe). Idući od glave ka zašiljenom vrhu, igla ima promenjen presek od pljosnatog pravougaonog ka kružnom.

Na osnovu nalaza, uglavnom onih radenih od keramike (posude i lampe), kao i sporadičnih primeraka od stakla, jama je datovana u drugu polovinu II veka.

²⁵ Crnobrnja 2001/2002, 67–88.

²⁶ Iványi 1935, T. XXXV/2; Goether 1997, 201, M. 24.

²⁷ Isings 1957, 50b; Ružić 1994, T. I/1b; Šaranović-Svetek 1986, tip IV/1; Barkóczi 1988, 177; Welker 1985, Taf. 8, 9.

²⁸ Nikolić-Dordević 1990, T. V/39; Ružić 1994, 12, T. I/4, II/2.

²⁹ Welker 1974, 43, Taf. 7/ 106–108.

SLOJEVI STARIJEG ANTIČKOG HORIZONTA

Istraživanje starijeg horizonta, pored napred navedenog nadenog u jamama, pružilo je, takođe, obilje materijala. Nadenno je preko tri hiljade fragmenata keramike, u okviru kojih je izdvojeno i tipološki definisano oko dve stotine dvadeset primera.³⁰ Najbrojnije su zdele, tanjiri i pehari, koji su korišćeni u svakodnevnom životu, za serviranje i konzumiranje hrane i pića, dok se ostale forme javljaju u manjem broju i sa siromašnijim izborom oblika. Uglavnom se radi o posudama lokalne izrade čiji oblici nisu hronološki osetljivi, odnosno njihova proizvodnja se, bez većih promena u profilaciji i tehnologiji izrade, odvijala kroz II i III vek, te su u Singidunumu česti u istraženim slojevima ovog perioda. Importnih nalaza je malo, zastupljeni su amforama i to uglavnom starijom varijantom rebrastih amfora (tip V/4), kao i mortarijumima masivnih zidova (tip I/20), koji su u Singidunum dospeli iz italjskih centara.³¹ Pehari trakasto profilisanog obodom od peskovite sivo pečene gline sa primesama liskunskog praha, tip IX/9 (sl. 5/3), takođe predstavljaju import, možda iz nekog od severnoitalskih centara. U Singidunumu su bili zastupljeni sa svega dva primerka nadeni u najstarijem antičkom horizontu u Donjem gradu Beogradske tvrđave. Jedan je naden i u Viminacijumu, u grobu datovanom u kraj I i početak II veka. Pored pomenutih, dospelih putem importa, i mortarijum tipa I/95 od dobro prečišćene crveno pečene gline (2,5YR 5/8) sa primesama liskunskog praha, imao je unutrašnjost ogrubljenju krupnijim zrnima peska (sl. 5/1). U Singidunumu je naden mali broj zdela ovog oblika i tehnologije izrade, koje predstavljaju lokalne imitacije forme Drag. 43, radene u tehnici tera sigilate, a ove zdele retke su i u Viminacijumu.³² Iz starijeg antičkog horizonta potiče i nekoliko lonaca radenih bez upotrebe vitla, od kojih je jedan, tip II/34, očuvan u celosti (sl. 5/5). Među posudama lokalne izrade nalaze se i amfore, tip V/9, koje su po obliku i dimenzijama sličnije krčazima (sl. 5/2), a u ovu formu su određene zbog tehnoloških svojstava (debljina zidova, struktura gline i površina prevučena engobom). Oko dvadeset pet amfora, iste ili veoma slične profilacije i istih tehnoloških svojstava, nadenno je u istraženom delu jame u Konaku kneginje Ljubice, a jedna potiče iz kuće otkrivene na trgu ispred Filozofskog fakulteta.³³ S obzirom da među keramikom sa drugih lokaliteta nema paralela za pomenute amfore, logično je pretpostaviti da Singidunum predstavlja i mesto njihove proizvodnje.

Imajući u vidu činjenicu da se radi o horizontu datovanom od sredine, odnosno druge četvrtine II do prvih decenija III veka, kada je uvoz luksuznih proizvoda na teritoriju Gornje Mezije najintenzivniji, iznenađuje činjenica da je u brojnom keramičkom materijalu nadeni samo jedna importna posuda radena u tehnici tera sigilate: deo oboda i trbuha zdele forme Drag 37, iz radionice Rajncabern (sl. 5/4).³⁴

Za razliku od brojno zastupljenih keramičkih posuda, u ovom sloju je nadeni svega sedam žižaka, od kojih je jedan očuvan u celosti. Radi se o žišku sa tri plamenika i listoliko profilisanom drškom (Iványi VIII). U središtu blago udubljenog diska je kružni otvor oko koga je dvostruka kružna linija. Na dršci i disku oko kružnog motiva je zrakast ornament, a na deltoidnom, ravnom dnu ukras u vidu trouglasto stilizovanog lista (sl. 5/6). Bliskih analogija za ovaj primerak nema među nalazima iz Singidunuma i Viminacijuma, a izvesnu sličnost nalazimo sa primercima iz Panonije,³⁵ te je logično pretpostaviti da ovaj žižak potiče iz neke od panonskih radionica.

Žižak kružnog recipijenta (Loeschke I, Iványi I), čije je rame odvojeno od udubljenog diska dvostrukim krugovima, u središtu ima predstavu kratera, sa čije je leve strane kružni otvor za ulje. Od uglasto profilisanog kljuna sačuvan je samo deo volute koja se završava na ramenu (sl. 5/7). Glina je fino prečišćena, a površina prevučena mrkim firmisom. Ovaj tip žižaka u Singidunumu nije nalažen u velikom broju i uglavnom potiče iz slojeva i celina datovanih u kraj I i prvu polovinu II veka.³⁶ Sličan je primerku iz Viminacijuma, datovanom u sredinu I veka,³⁷ i identičan žišku iz Panonije.³⁸

³⁰ Tipovi: I/3, I/4, I/9, I/10, I/15, I/16, I/18, I/20, I/26, I/27, I/28, I/30, I/31, I/33, I/35, I/38, I/39, I/42, I/46, I/61, I/63, I/65, I/73, I/82, I/88, I/93, I/95, II/9, II/10, II/13, II/14, II/15, II/19, II/27, II/31, II/34, II/43, II/44, II/49, II/51, II/52, II/65, III/3, III/5, III/8, III/15, III/17, III/25, III/28, III/32, III/43, V/4, V/6, V/9, V/11, V/12, V/22, VI/1, VI/2, VII/2, VII/24, VII/30, VIII/4, VIII/8, IX/3, IX/9, IX/24, IX/26, IX/35, X/1, X/3.

³¹ Bjelajac 1994, tip I, 140.

³² Bjelajac 1994, 145–146.

³³ Bojović 1975, Sl.9/5; Nikolić-Đorđević 2002, 233.

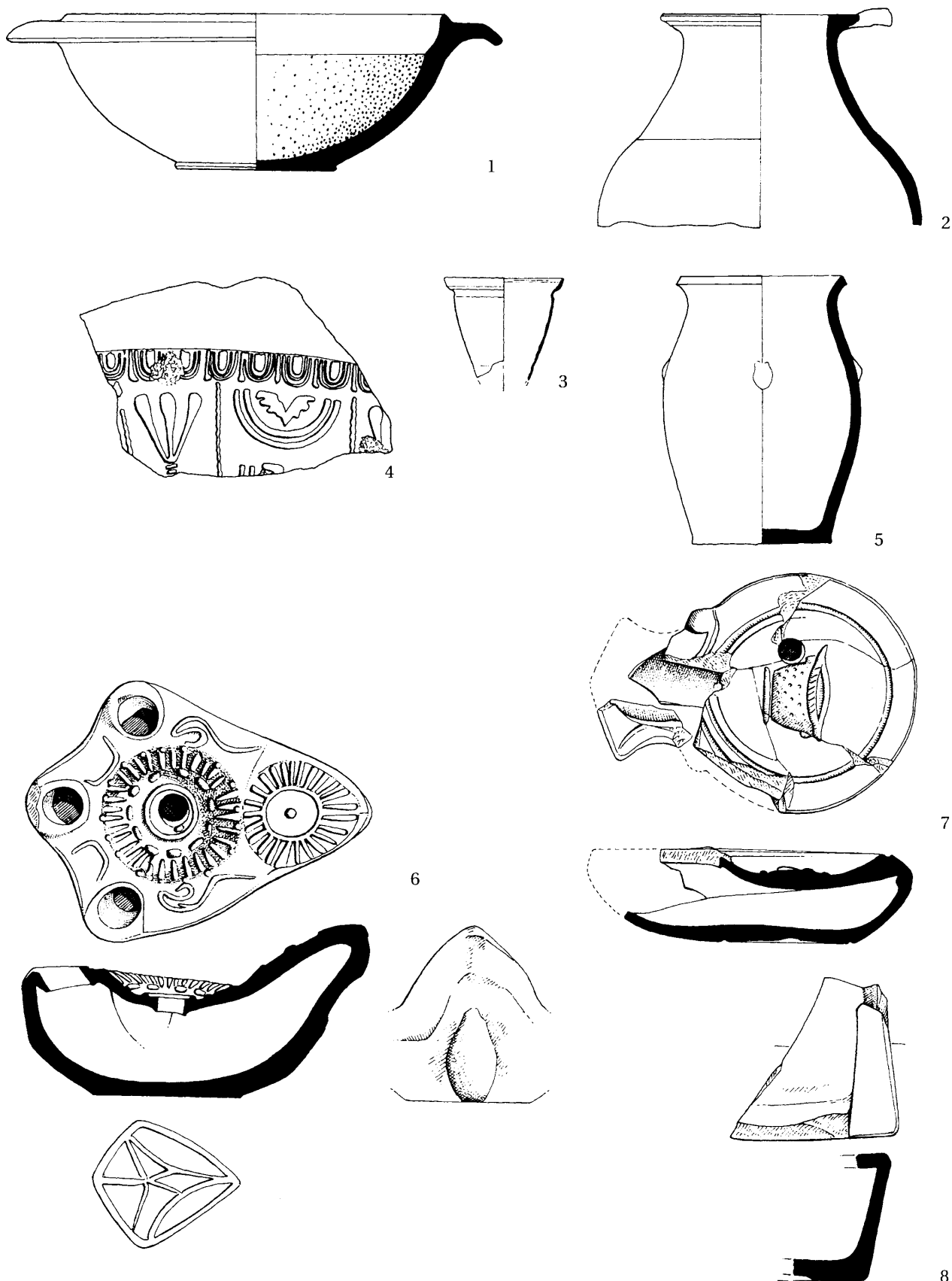
³⁴ Motivi prema Ricken, Fischer 1963: najnica E–23, dvostruki listić P–145, motiv makovih glavica P–116.

³⁵ Iványi 1935, T. XXXI/5, 7, 9.

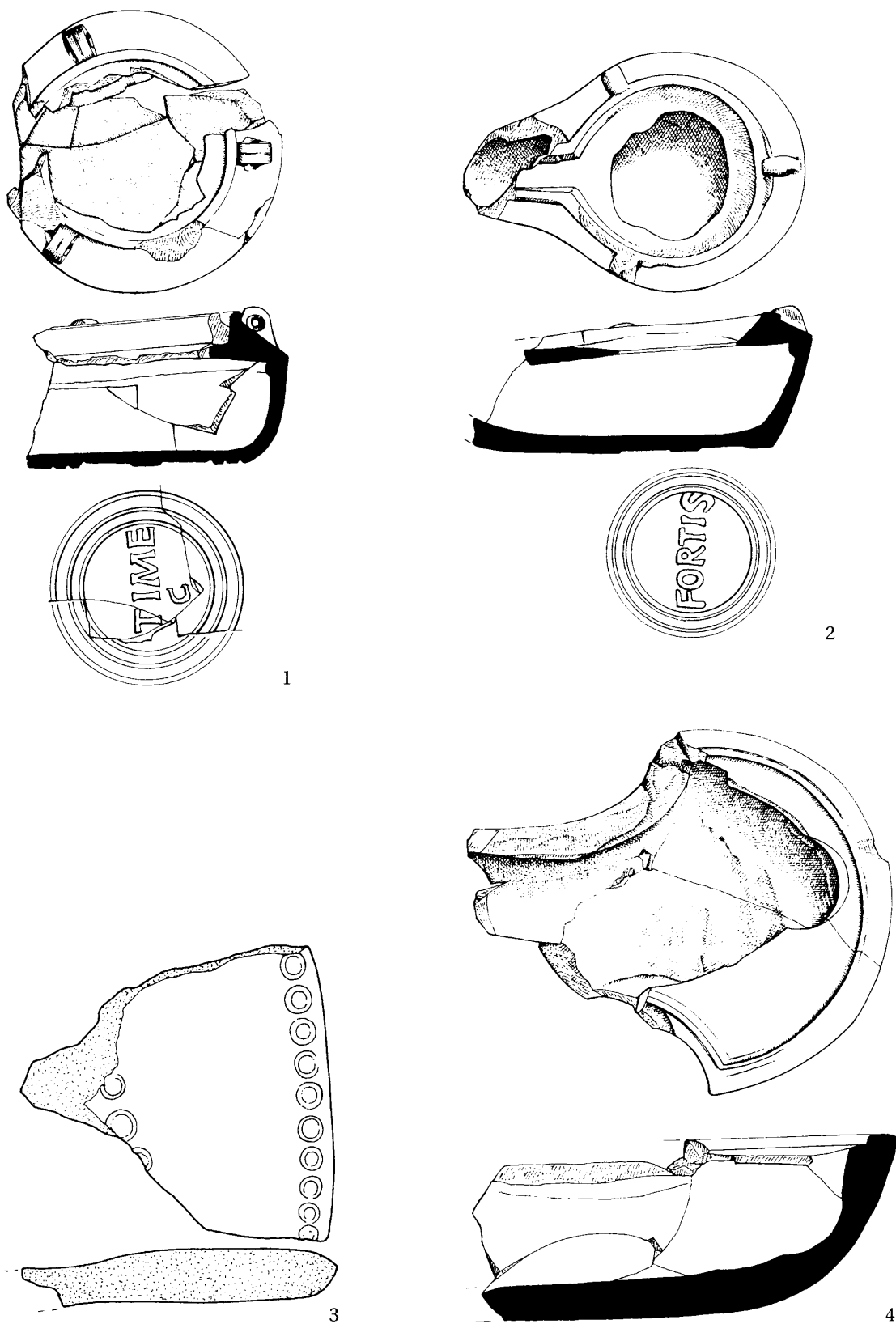
³⁶ Bjelajac 1982, 15; Pop-Lazić 2002, 59, Sl. 16/1, 2.

³⁷ Korać 1995, 48, T. 5/0472.

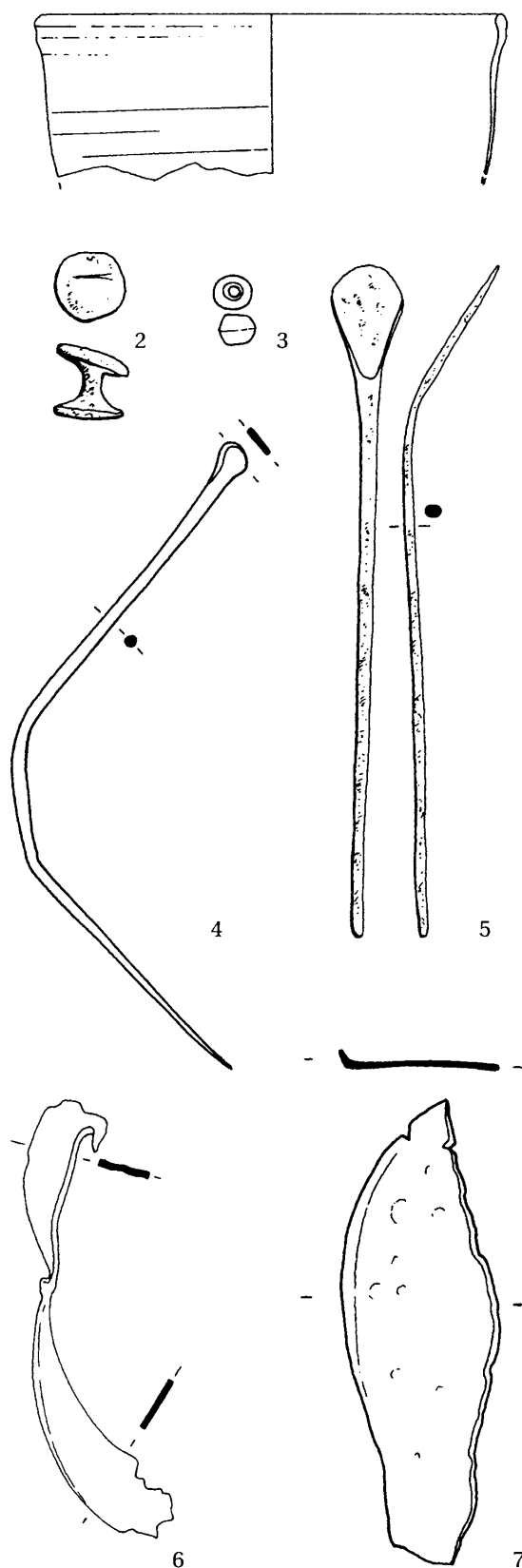
³⁸ Iványi 1935, Taf. XLV/15.

Sl. 5. Stariji horizont – keramičke posude: 1–3, 5 (R 1:4), 4 (R 2:3); žišci: 6–8 (R 2:3)

Sl. 6. Stariji horizont – keramički žišci: 1–4 (R 2:3)

Sl. 7. Stariji horizont – staklo: 1, 3; metal: 2, 4–7 (R 2:3)

Od četiri žiška tipa »firma lampe« (Loeschcke VIII, Iványi VII) dva su imala pečate na dnu, dok su od druga dva primerka ovog tipa, od prečišćene crveno pečene i crveno bojene gline, sačuvani manji delovi recipijenta. Žižak, kome nedostaju disk i kljun, na iskošenom ramenu ima tri perforirane ušice koje su služile da se žižak okači, a na dnu, u trostrukom krugu, pečat (A)TIME/C (sl. 6/1). Na osnovu precizne izrade, oštine i načina oblikovanja slova, kao i tehnologije izrade, izvesno je da je ovaj žižak dospao kao import, možda, iz nekog od severnoitalskih centara. Slovo C ispod imena moglo bi da označava skraćenicu ili oznaku firme. Karakteristično je da se u zbirci Muzeja grada Beograda nalazi donji deo kalupa sa imenom *ATIMETI*,³⁹ a da do sada u Singidunumu nisu registrovani žišci iz ovog kalupa, niti sa imenom pomenutog majstora, dok ih je u Viminacijumu bilo sedamnaest i datovani su u period od sredine I do treće četvrtine II veka.⁴⁰

Drugi signirani primerak ovog tipa, sa tri piramidalna ispupčenja na ramenu, ima pečat sa imenom *FORTIS* (sl. 6/2). Kao što je već pomenuto, lampe sa imenom ovog majstora najbrojnije su među žiškima nađenim kako u Singidunumu, tako i na drugim lokalitetima. I ovaj primerak predstavlja proizvod lokalnih majstora i može se datovati u kraj II i prvu polovinu III veka.

Žižak od crveno pečene i crveno bojene gline, od koga je sačuvan mali deo (sl. 5/8), predstavlja potvrdu o zastupljenosti žižaka pravougaonog recipijenta (Iványi IX) na području Singidunuma. Do sada ih je svega nekoliko nađeno u ispuni rova u Knez Mihailovoj ulici i datovani su u kraj II i prvu polovinu III veka, dok iz Viminacijuma potiče oko šezdeset primeraka koji su opredeljeni u širi period, od sredine II do kraja III, odnosno početka IV veka.⁴¹

Najzanimljiviji među žiškima iz ovog horizonta je, nažalost, fragmentarno sačuvan. Telo je polukružno oblikovano i u oštroj luku prelazi u dugačak kljun. Oko diska je plastično izvedena traka, a uz samu ivicu se nalazio veći kružni otvor (sl. 6/4). Sudeći prema obliku, za koji ne nalazimo paralele, možemo pretpostaviti da je rađen po uzoru na metalne svetiljke.

³⁹ Krunic 1988, 18, T. I/5.

⁴⁰ Korać 1995, 226.

⁴¹ Ivanišević, Nikolić-Dorđević 1997, 124, Sl. 49/3; Korać 1995, 168–173.

Skoro identičnih tehnoloških svojstava – dobro prečišćena crveno pečena glina i neujednačeno glačana površina, je i fragment, debljih zidova ukrašenih kružićima koji su izvedeni utiskivanjem alatom, za koji možemo pretpostaviti da predstavlja deo drške žiška većih dimenzija (sl. 6/3). Mada je sačuvan drugi deo, izvesno je da je identična dršci (?) nađenoj u jami, otkrivenoj u Konaku kneginje Ljubice.⁴²

Navedene tehnološke karakteristike i nedostatak analogija među materijalom sa drugih lokaliteta, ukazuju da su oba, napred navedena, žiška napravljena u Singidunumu i to u istoj radionici u kojoj i većina posuda nađenih u pomenutoj jami Konaka kneginje Ljubice.⁴³

Posude od stakla sačuvane su u manjim delovima i, mada je izdvojeno šest primeraka, samo je za jednu bilo moguće odrediti kog je oblika. Reč je o čaši prstenasto profilisanog, na unutrašnju stranu uvučenog oboda i cilindričnog recipijenta (sl. 7/1), rađenoj tehnikom slobodnog duvanja od stakla beličaste boje. Čaše ove profilacije predstavljaju jednu od varijanti forme Isings 85 koja se često javlja, kako na lokalitetima Gornje Mezije i Panonije, tako i drugih provincija Rimskog carstva, i datovane su u II i III vek.⁴⁴ U Singidunumu je, na prostoru logora i antičkog naselja, u donjem gradu nađeno više primeraka ovog oblika i datovane su, takođe, u II i III vek.⁴⁵

Na osnovu sačuvanih delova nije moguće odrediti oblike ostalih posuda. Rađene su tehnikom slobodnog duvanja od stakla plave, a jedan je plavičasto zelene boje. Među nađenim delovima manji broj je od oboda i trbuha, verovatno, pehara, jedan deo je od horizontalno razgrnutog oboda i uskog grla manje boce, zatim deo većeg konkavnog dna prstenasto profilisane ivice, kao i delovi trbuha i uvučenog, prstenasto profilisanog dna. Od stakla plave boje je i manja bikonična perla (sl. 7/3).

Koštane nalaze čine delovi dveju igala, od kojih je jedna oštećene glave na kojoj je deo perforacije i verovatno je korišćena za šivenje, dok je od druge, deblje koštane igle, sačuvan samo deo tela.

Nalazi od metala su zastupljeni većim brojem predmeta, a većinu čine oni napravljeni od bronz. Kašika je načinjena od jednog komada žice, zašiljene pri vrhu, a raskucane i savijane u konveksnu površinu na kraju (recipijent) (sl. 7/5). Sonda (*auriscalpium*) je od deblje žice (sl. 7/4), ima zašiljen jedan kraj, dok je drugi raskucan u malu kružnu površinu (recipijent). Iz Singidunuma potiče nekoliko sličnih

predmeta čija je funkcija bila vezana za upotrebu u medicini, farmaciji i kozmetici.⁴⁶ Bronzanu nitnu koja je, verovatno, spajala dva metalna dela nekog predmeta, čine dve kružne pločice povezane debljim »stubićem« (sl. 7/2). Dva nalaza su izrađena od gvožđa. Jedan predstavlja deo drške načinjene od debljeg gvožđenog lima, čije je telo savijeno pod uglom od 90 stepeni (sl. 7/6), tako da vezuje dršku za obod posude(?). Deo listoliko oblikovanog gvožđenog lima, savijenih rubova jedne strane (sl. 7/7), možda, predstavlja deo neke oplate.

Na osnovu stratigrafije i pokretnih arheoloških nalaza, kako iz jama, tako i iz slojeva, stariji antički horizont je hronološki opredeljen u period od druge četvrtine II do prvih decenija, odnosno sredine III veka. Potrebno je pomenuti da su u ovom horizontu nađeni i delovi fresaka i štuko dekoracije, čija stilska i tehnološka analiza ukazuju na razdoblje provincijskog slikarstva s kraja II i prve polovine III veka.⁴⁷

MLADI ANTIČKI HORIZONT

Mladi horizont je, takođe, samo delimično sačuvan, uglavnom u središnjem delu iskopa, u blokovima B i C. Činila ga je svetlomoraka zemlja koja je u nekim delovima bila pomešana sa šutom. U bloku B istraživao je, uglavnom, u nivou trećeg otkopnog sloja – u proširenju bloka, na koti 89.02–88.72, sonde B na koti 89.50–89.36, sonde C (89.41), sonde D, sonde E (91.17–90.75 i 90.57–89.96). U bloku C, kulturni sloj svetlomorke zemlje bio je sačuvan u različitim debljinama – u sondi 6 istraživao je od kote 92.25 do 91.92, u sondi 1 do kote 92.37, a u sondi 7 do kote 91.94. Ovom horizontu pripada i jama G.

JAMA G

Kao i prethodne, i ova jama je delimično istražena. Nalazila se u neposrednoj blizini jame D, u istom rovu postavljenom u pravcu sever-jug, severno od sonde 9. Uočena je na koti 93.00 m i na toj dubini imala je prečnik oko 1.50 m, a kopana je do dubine 91.56 m, gde se naglo sužavala.

⁴² Nikolić-Đorđević 2002, Sl. 13/7.

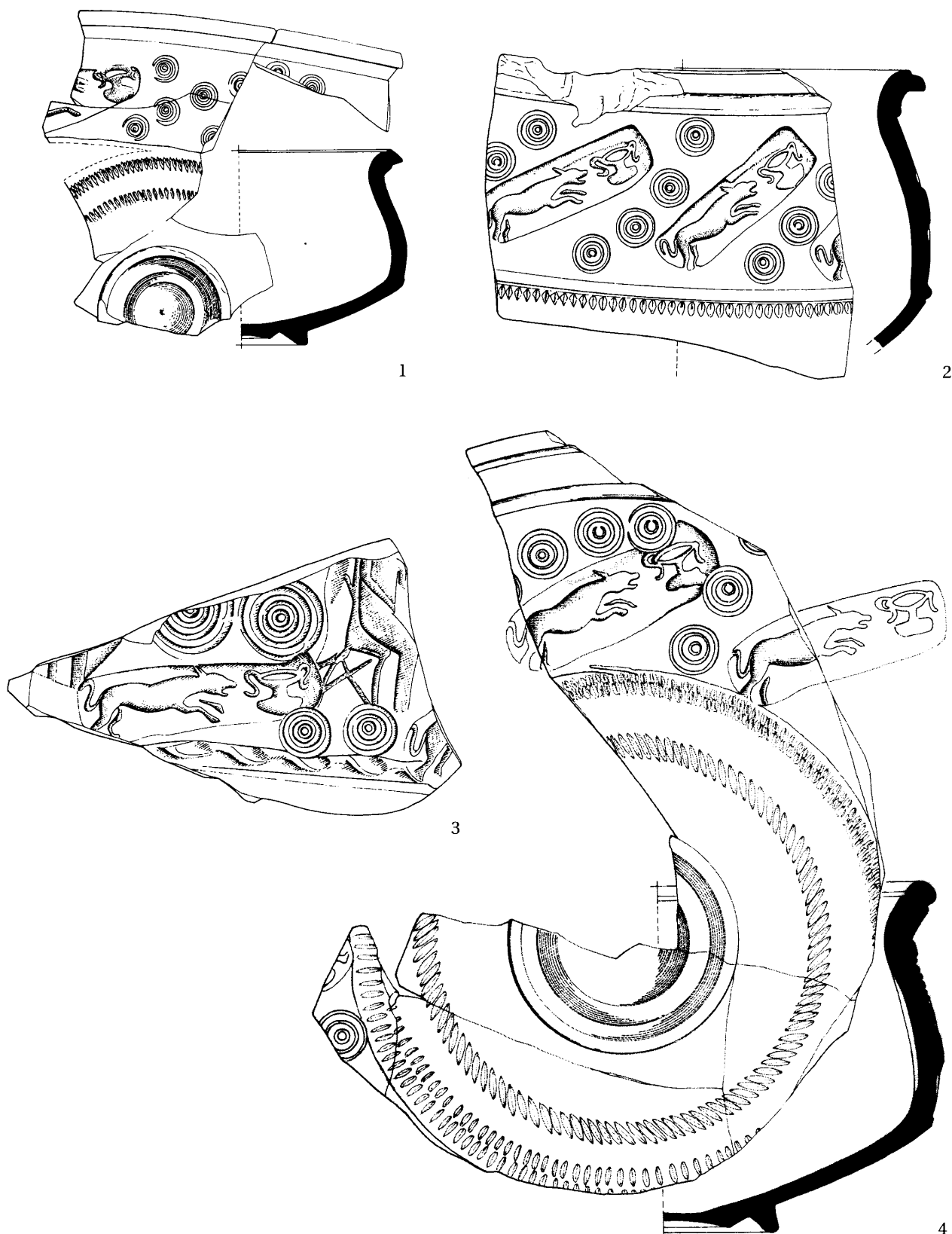
⁴³ Nikolić-Đorđević 2002, 232–233.

⁴⁴ Ružić 1994, 43, T. XXX/4–10; Barkóczy 1988, 70, Taf. VI/60, 61; Welker 1974, Taf. 16/264–271.

⁴⁵ Nikolić-Đorđević 1990, T. II/12–15.

⁴⁶ Krunic 1992, 17.

⁴⁷ Vujović 1997, 177.

Sl. 8. Jama G – keramičke zdele: 1–4, tip I/86 (R 2:3)

Sadržaj jame činilo je preko sto keramičkih posuda, među kojima oko devedest primeraka ima iste ili veoma slične tehnološke karakteristike: radene su od dobro prečišćene gline, pečene u nijansama crvene boje (5YR 5/8–6/8, 7,5 YR6/6), površine bojene i glačane ili prevučene firnisom, u tonovima koji se kreću od oranž-crvene do mrke, sa dekoracijom izvedenom tehnikom pečenja, radlom ili urezivanjem. Mada brojne, ove luksuzne posude zastupljene su ograničenim izborom oblika, uglavnom su to tanjiri i zdele. Među njima su najzanimljivije zdele (tip I/86) koje se javljaju sa oko petnaest posuda, donekle različitih u profilaciji oboda i dimenzijama (sl. 8/1–4). Obod je razgrnut, promera od 12 do 19 cm, zaobljene ili koso zasečene ivice, a na spoljnoj i unutrašnjoj strani je urezan žljeb. Trbuh je bikonično prelomljen, a dno dvostruko profilisano na niskoj, trougaonoj stopi. Gornji konus je ukrašen tehnikom pečenja i na svim zdelama se javlja isti motiv – naizmenično postavljeni nizovi koncentričnih krugova i predstave psa i kantarosa u pravougaonom okviru, bez određenog pravila u rasporedu. Izuzetak je jedna zdela na kojoj je, pored pomenutih motiva, predstavljena i sedeća ženska figura na stolici sa visokim naslonom (sl. 8/3). Na donjem konusu ornament čine ubodi izvedeni radlom, postavljeni uglavnom u dva reda. Tanjiri su zastupljeni u znatno većem broju, a najviše je tanjira horizontalno razgrnutog oboda i iskošenog trbuha koji je blago zaobljen prema širokom, ravnom dnu (tip III/13). Svi primerci su dekorisani, najčešće ubodima izvedenim radlom, smeštenim na obodu, unutrašnjem delu trbuha i na dnu (sl. 9/1, 5, 6). Ne mali broj primeraka na obodu, umesto ornmeta izvedenog radlom, imaju pečatnu dekoraciju, najčešće u obliku broja 8. Ovaj oblik tanjira se javlja sa preko trideset posuda, a u približno istom broju su zastupljeni i tanjiri čiji je obod blago uvučen, trbuh iskošen, a dno široko i ravno (sl. 9/3, 4). Sa preko deset primeraka su predstavljeni tanjiri horizontalno razgrnutog oboda, vertikalno izvučene ivice i zaobljenog trbuha (sl. 9/2).

Navedeni tipovi tanjira predstavljaju oblike koji su nastali po ugledu, uglavnom, na posude radene u tehnici tera sigilate i, sa manjim promenama u profilaciji, izrađivani su u većini lokalnih radionica kroz II i III vek. Međutim, pomenute zdele predstavljaju specifičnost keramičkog materijala nadenog u jami, kako zbog oblika, tako i načina ukrašavanja. Pored koncentričnih krugova, koji su različitih dimenzija, za dekoraciju je korišćen isti pečat sa pred-

stavom psa i kantarosa u pravougaonom okviru (razlika je samo u kvalitetu otiska). Jedine bliske analogije za ovaj oblik posuda nalazimo u Singidunumu, odnosno na prostoru Beogradske tvrđave, gde su, takođe u slojevima datovanim u drugu polovinu III veka, nađene tri posude veoma sličnog oblika, tehnoloških karakteristika i načina ukrašavanja.⁴⁸ Zajednički ornament, međutim, čine samo koncentrični krugovi, dok ostale motive zbog fragmentarnosti posuda nije moguće prepoznati, ali je izvesno da se razlikuju od onih korišćenih na posudama iz jame. Već smo pomenuli da izuzetak predstavlja jedna zdela na kojoj je, pored navedenih ukrasa, prikazana i sedeća ženska figura. Identičnu predstavu sedeće figure nalazimo na posudi (od koje je sačuvan manji deo) sa lokaliteta *Sopiana*, koja je prema navodu autora radena u tehnici tera sigilate.⁴⁹

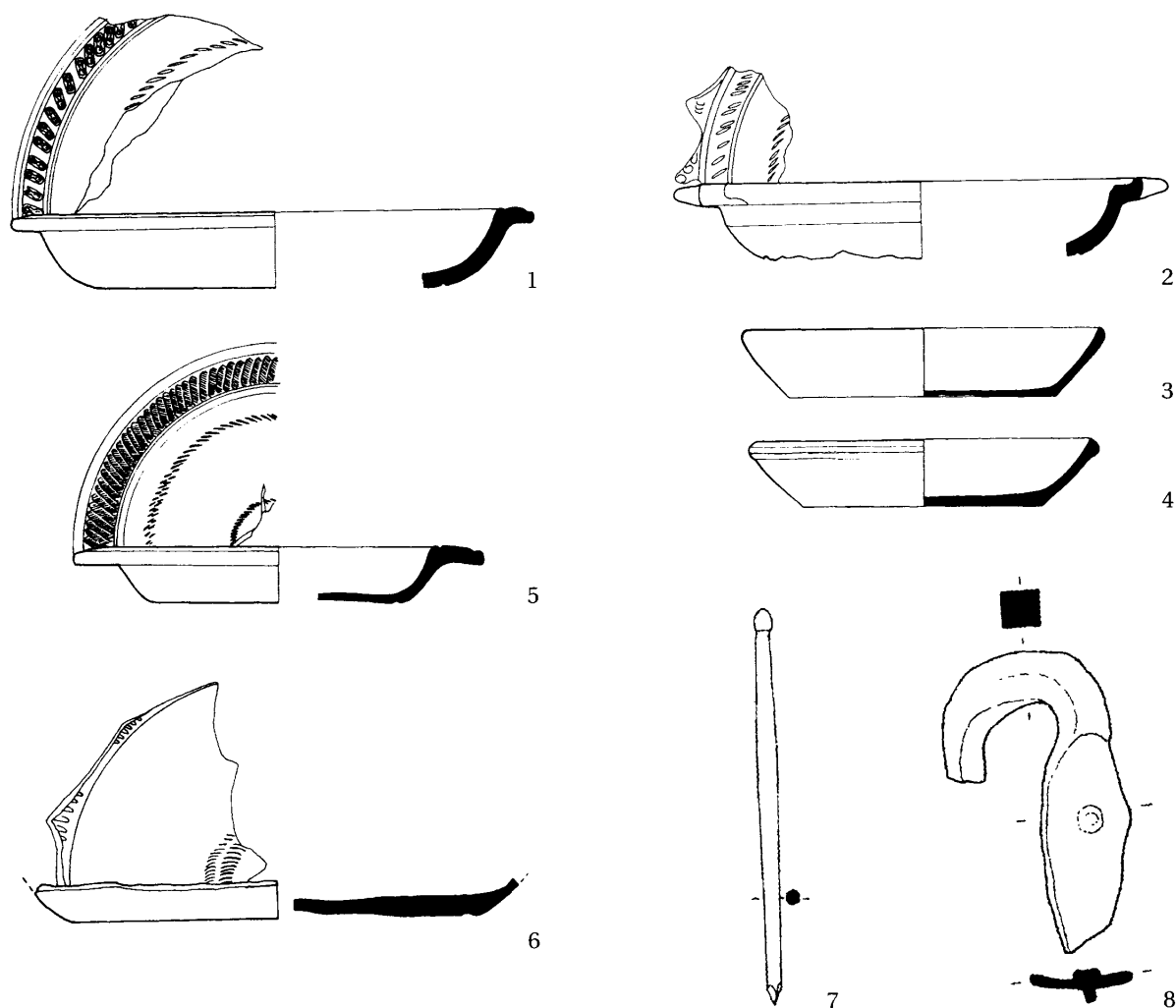
Među keramičkim posudama su, pored napred navedenih, izdvojeni i oblici koji su zastupljeni sa po jednim do dva primerka – zdele (tipovi I/2, I/3, I/25, I/31 i I/37), zatim amfore (tipovi V/4, V/11 i V/23), kao i jedna kadionica tipa X/1.

Izvesno je da je jama predstavljala neku vrstu deponije, odnosno da je korišćena kao otpadna jama. Najveći broj posuda nadenih u njoj predstavljaju proizvode iste radionice koja mora da se nalazila u neposrednoj blizini istraženog prostora. Ovu činjenicu potvrđuje preko dve stotine pedeset fragmenata keramike koji su bili deformisani usled izlaganja visokoj temperaturi, a radi se upravo o navedenim, brojno zastupljenim zdelama i tanjirima (tipovi I/86, III/8, III/13 i III/25). Na osnovu podataka kojima raspolazemo, možemo pretpostaviti da je ova radionica bila aktivna u kratkom vremenskom periodu i da su u njoj proizvedene posude čiji je izbor oblika bio veoma siromašan. Ne može se, međutim, isključiti mogućnost da posude, o kojima ovde govorimo, predstavljaju neku vrstu servisa koji je pravljen sa posebnom namenom. Usled nedostatka direktnih analogija za oblik i pečatni ornament primenjen na zdelama, kao i činjenice da jama nije istražena u celosti, svi zaključci ostaju u domenu pretpostavki.

Pored keramičkih posuda, u jami je nađena i jedna u celosti očuvana koštana igla, odnosno ukosnica, koja ima blago naznačenu kalotastu glavu i deblje, kratko telo kružnog preseka (sl. 9/7). Ovakve,

⁴⁸ Bjelajac 1992, T. III/1.

⁴⁹ Fülep 1984, 29, Pl. II/3.

Sl. 9. Jama G – keramičke posude: 1–6 (R 1:4); kost: 7; metal: 8 (R 2:3)

jednostavno oblikovane igle nošene su u kosi, a na teritoriji Gornje Mezije nalažene su u slojevima od I do IV veka.⁵⁰

Nađena je i fragmentovana gvozdena drška koja je većim delom oštećena. Na telu je očuvana glava veoma korodiranog gvozdenog klina (sl. 9/8).

Jama je, na osnovu keramičkih posuda i novca Maksimijana Herkulija (286–305), datovana u kraj III veka.

SLOJEVI MLAĐEG ANTIČKOG HORIZONTA

Iz mlađeg naseobinskog horizonta potiču brojni nalazi, među kojima je najviše onih izrađenih od keramike. Najzastupljenije su keramičke posude, a njihovi oblici uobičajeni su za provincijsku produkciju III veka, sa malim brojem importnih nalaza, uglavnom amfora.⁵¹ Imajući u vidu da su tipovi po-

suda već objavljeni, ovom prilikom prikazali smo nekoliko primeraka koji, uglavnom, pripadaju luksuznoj keramici. Među njima je duboka, veća zdelo od koje su sačuvani manji delovi oboda i trbuha (sl. 10/3). Izrađena je od srednje prečišćene crveno pečene gline (2,5 YR 5/8), a unutrašnjost recipijenta ukrašena je apliciranim ornamentom floralnih motiva (grozd i list). Ova posuda, svakako, ne pripada serijskoj proizvodnji, a slična njoj je, kako po obliku i tehnološkim svojstvima, tako i načinu

⁵⁰ Petković 1995, tip IV, 30.

⁵¹ Tipovi: I/3, I/4, I/15, I/16, I/20, I/28, I/24, I/28, I/31, I/60, I/93, II/1, II/5, II/9, II/10, II/11, II/20, II/24, II/41, II/47, II/52, II/58, II/65, III/3, III/6, III/8, III/12, III/13, III/24, III/25, III/43, V/4, V/6, VI/6, V/11, VII/2, VII/15, VIII/1, VIII/3, VIII/8, IX/24, IX/26, IX/12.

ukrašavanja (razlika je u motivu koji je apliciran), zdela nađena na području Singidunuma, nažalost bez stratigrafskih podataka o mestu nalaza.⁵² Potrebno je pomenuti i dve posude opredeljene u pehare, čiji oblik i vrsta gline nisu česti u okviru ove forme (sl. 10/4–5). Obod je račvasto profilisan, trbuh vertikalno postavljen, a izrađena je od prečišćene gline, sa manjim primesama izmrvljene sušene gline, crveno pečena (2,5YR 6/8) i neujednačeno glačane površine. Oblik je najbližiji slikanim peharima od bele do oker pečene gline, koji se u malom broju javljaju u kasnoantičkim slojevima Singidunuma i predstavljaju import iz za sada nepoznatog centra.⁵³ Od tri posude, rađene u tehnici tera sigilate, jedna pripada reljefno ukrašenoj zdeli forme Drag. 37 (sl. 10/2) iz radionice Lezoux. Na sačuvanom delu predstavljena je erotska scena,⁵⁴ identična onoj na posudi iz Brigecija.⁵⁵ Ova zdela dospela je u sloj, verovatno, prilikom nivelacija terena. Od dve zdele, forme Drag. 38, jedna je bez prstenastog zadebljanja na obodu (sl. 10/1), što je uobičajeno za mladi period proizvodnje ovog oblika, odnosno kraj II i III vek.⁵⁶

Pored posuda, od keramike su izrađeni i žišci, zastupljeni sa devet primeraka. Najzanimljivija su dva žiška srodnih oblika – šuplje karike, za koje se na osnovu sačuvanog dela ne može znati koliko su plamenika imali (sl. 10/7–8). Rađeni su od prečišćene gline crvene boje pečenja, crveno do mrko boje ne firnisovane površine. Mada je sličnih žižaka bilo među nalazima iz Panonije (Iványi XIX),⁵⁷ jedan je nađen i u Dakiji, na lokalitetu Enosesti – Acidava,⁵⁸ i ovaj oblik, svakako, nije bio uobičajen u proizvodnji rimskih svetiljki. Sa području Singidunuma poznata su još dva žiška ove forme,⁵⁹ dok ih među brojnim primercima iz Viminacijuma nema. Ne može se, međutim, isključiti mogućnost da je lampi u obliku šuplje karike bilo više, ali da na osnovu sačuvanih delova nije prepoznat njihov oblik.

Svojom dekoracijom izdvajaju se dva žiška, od kojih su takođe sačuvani samo delovi. Jedan je tipa »firma lampe« i oko ravnog diska ima nemarno izvedenu nareckanu traku koja preko dužeg kanala vodi do kljuna (sl. 10/6). Dekorativne elemente čine reljefno izvedeni floralni motivi, smešteni na disku, ali i na ramenu i u kanalu, što ovaj primerak čini jedinstvenim. Izrađen je od prečišćene gline crvene boje pečenja, a površina je prevučena crvenim firnisom. U kanalu je ispod grančice rozeta, dok je na ramenu pored istog motiva grančice, list. Disk je ukrašen ornamentom u obliku tročlanog lista, koji

je delimično sačuvan, a identičan motiv je tehnikom pečenja izveden na jednoj zdeli iz Singidunuma.⁶⁰ Sličnost u stilizaciji za nareckanu grančicu, smeštenu u kanalu i na ramenu žiška, nalazimo sa grančicom koja se javlja na posudama rađenim u tehnici tera sigilate iz radionice u Vesterndorfu, koje pripadaju Komicijalisovom krugu majstora i predstavljaju česte nalaze na području Gornje Mezije.⁶¹ Od drugog žiška je sačuvan samo donji deo izduženog recipijenta neujednačeno crveno boje ne površine (sl. 10/9). U središnjem delu dna i na telu je ukras u obliku nareckane grančice koja je slično stilizovana kao na napred pomenutom primerku, ali je manjih dimenzija. Oba primerka predstavljaju lokalne proizvode i, bez obzira što sa posuda i lampi iz Viminacijuma nisu poznati ovi motivi, sa dosta verovatnoće može se pretpostaviti da je reč o proizvodima iz Viminacijuma ili, možda, Singidunuma.

Ostala četiri žiška pripadaju istom tipu (Loeschcke VIII, Iványi VII). Sačuvani su veoma mali delovi, te za samo jedan primerak znamo da je pripadao Leškeovoj podvarijanti L3. Disk je odvojen od ramena nareckanom trakom, a njegov udubljeni deo je formiran u obliku rozete. I ovi žišci su rađeni od prečišćene crveno pečene gline, crveno boje ne površine.

Najveći broj staklenih posuda sačuvan je u veoma malim delovima, te je za svega šest primeraka bilo moguće definisati oblik. Zdela od stakla plavičasto zelene boje, od koje je sačuvana vertikalno narebrena drška i manji deo oboda (sl. 11/4), sudeći prema publikovanim nalazima, predstavlja jedini primerak ovog oblika na području Gornje Mezije, mada su posude sa slično izvedenom drškom nalazene na lokalitetima drugih rimskih provincija. Najranije su one dospele iz italjskih radionica u drugoj

⁵² Bojović 1977, kat. 475.

⁵³ Nikolić-Dordević 2000, tip IX/12.

⁵⁴ Oswald 1964, KK.

⁵⁵ Juhász 1935, Taf. V/21.

⁵⁶ Bjelajac 1990, 126.

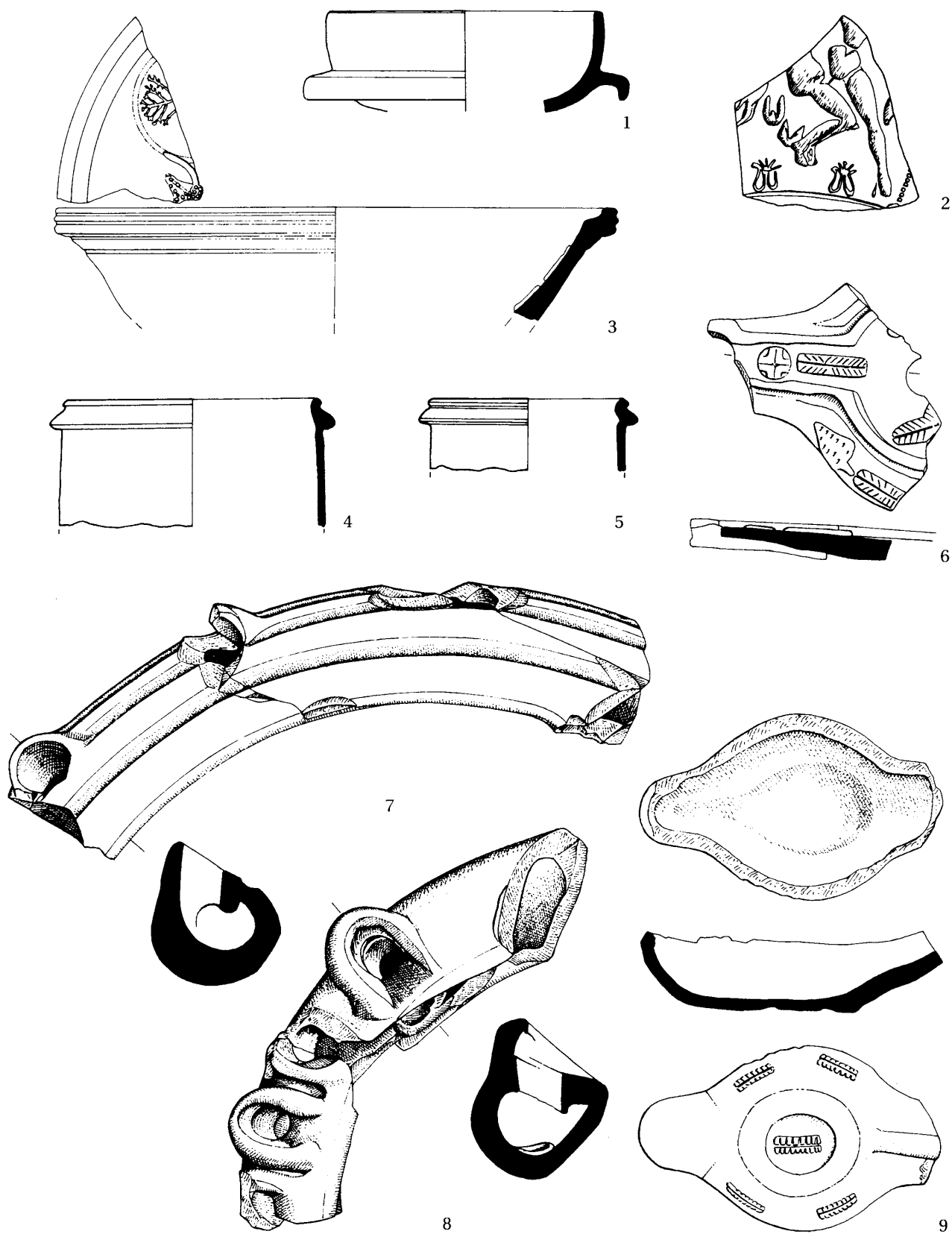
⁵⁷ Iványi 1935, T. LV/6, 7.

⁵⁸ Popilian 1997, Fig. 41/4.

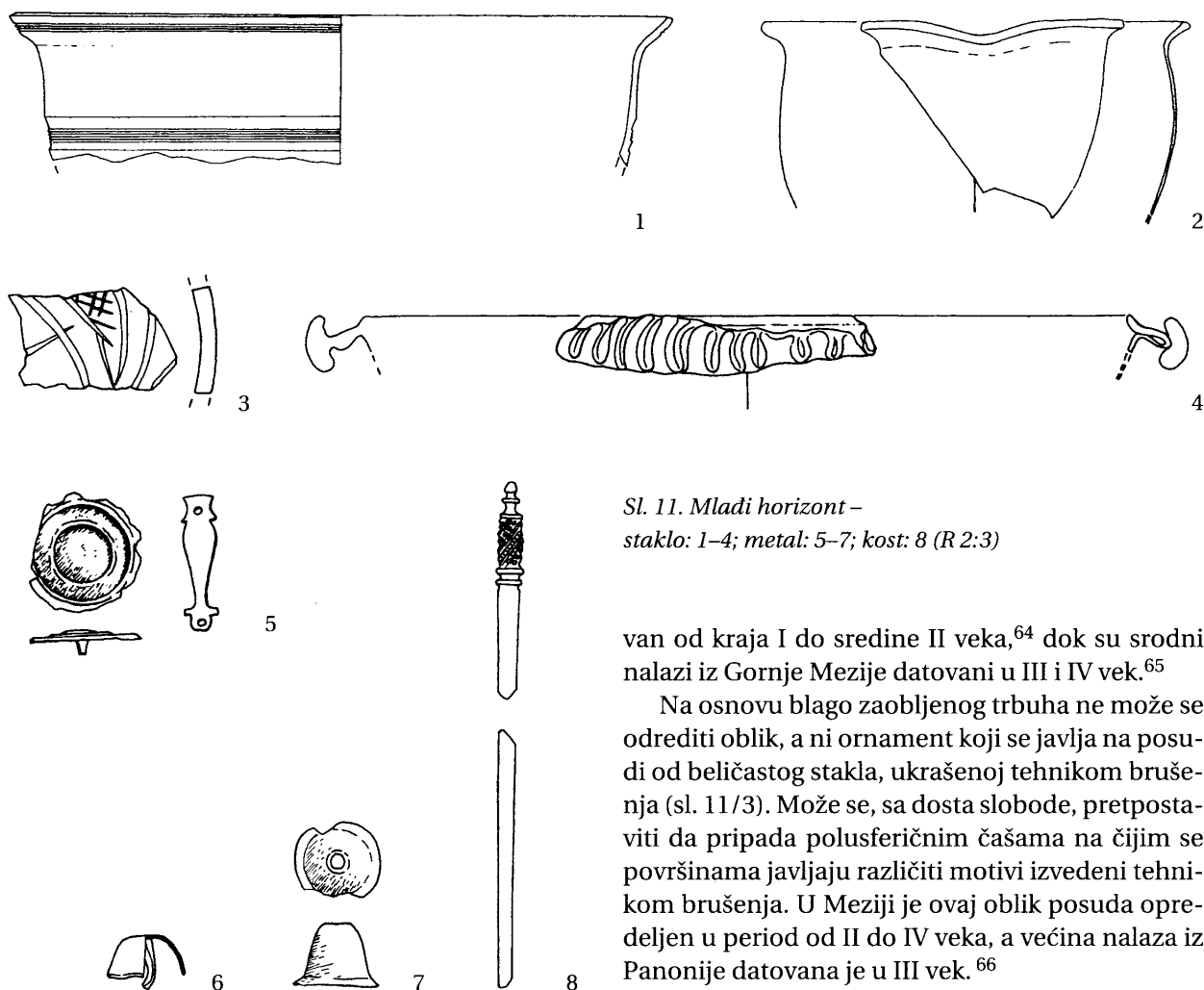
⁵⁹ Miltner-Zurunić 1931, 90, 91, Sl. 4, 5.

⁶⁰ Nikolić-Dordević 2000, 21, tip I/10.

⁶¹ Kellner 1981, grančica – 47; Bjelajac 1990, 77–78, T. 33/323, 35/350, 351, 36/366, 37/367, 368, 377.

Sl. 10. Mladi horizont – keramičke posude: 1, 3–5 (R 1:4), 2 (R 2:3); žišci: 6–9 (R 2:3)

Sl. 11. Mladi horizont –
staklo: 1–4; metal: 5–7; kost: 8 (R 2:3)

polovini I veka, a proizvodnja ovog oblika nastavljena je u drugim centrima i tokom II i III veka.⁶²

Dva pehara pripadaju istom tipu – razgrnutog, levkasto profilisanog oboda, izrađena tehnikom slobodnog duvanja, od stakla beličaste, odnosno mlečnobeke boje. Spoljna ivica i gornji deo trbuha ukrašeni su tankim, horizontalno postavljenim žljebovima (sl. 11/1). Po obliku su srodni brojnim primercima iz Gornje Mezije i Panonije, i predstavljaju starije varijante pehara levkasto oblikovanog oboda (Isings 96, 107), koji se u različitim profilacijama recipijentata i dna javljaju na brojnim nalazištima, od poslednje trećine III do početka V veka.⁶³

Za oblik pehara razgrnutog oboda, prstenasto zadebljane, deformisane ivice i zaobljenog trbuha (sl. 11/2), rađenog tehnikom slobodnog duvanja od stakla svetlozelene boje, nalazimo retke paralele. Najsličniji je primerku od marinskoplavog stakla, sa lokaliteta *Baden – Aquae Helveticae*, koji je dato-

van od kraja I do sredine II veka,⁶⁴ dok su srodni nalazi iz Gornje Mezije datovani u III i IV vek.⁶⁵

Na osnovu blago zaobljenog trbuha ne može se odrediti oblik, a ni ornament koji se javlja na posudi od beličastog stakla, ukrašenoj tehnikom brušenja (sl. 11/3). Može se, sa dosta slobode, pretpostaviti da pripada polusferičnim čašama na čijim se površinama javljaju različiti motivi izvedeni tehnikom brušenja. U Meziji je ovaj oblik posuda opredeljen u period od II do IV veka, a većina nalaza iz Panonije datovana je u III vek.⁶⁶

Za razliku od starijeg horizonta, gde su nadene svega dve igle sačuvane u malim delovima, iz mlađeg potiče čak 11 fragmenata koštanih igala, kako ukrasnih, tako i onih za šivenje, ali se, nažalost, i u ovom slučaju radi samo o delovima, tako da su ove igle tipološki i hronološki neopredeljive. Izuzetak predstavlja ukrasna igla čija je glava profilisana i ukrašena mrežastim motivom (sl. 11/8). Sam vrh glave je kružno oblikovan, dok su između glave i tela plastično izvedeni prstenovi. Nedostaju veći deo tela i vrh igle. Iz neposredne blizine potiče jedan fragmenat igle koji bi mogao poticati od istog predmeta

⁶² Barkóczy 1988, 53, Taf. 11/9; Damevski 1974, 63, Tab. II /5; Doppelfeld 1966, Taf. 84; Buljević 2002, 208/10a, 10b.

⁶³ Ružić 1994, 45, T. XXXII/4, XXXVII/1; Šaranović-Svetek 1986, T. III/7; Barkóczy 1988, 78, 79, Taf. VIII/86–88, 93.

⁶⁴ Fünfschilling 1986, Taf. 22/421.

⁶⁵ Ružić 1994, 45, T. XXXII/10, 11.

⁶⁶ Ružić 1994, 37, T. XXV/5–10; Barkóczy 1988, 64–66, Taf. IV, V.

(boja kosti je istovetna – boja slonovače). Igla sličnog oblika, koja pripada tipu igala sa višečlanom glavom iz logora Singidunuma, datovana je u kraj III i prvu polovinu IV veka.⁶⁷

Pored većeg broja koštanih igala, nađeno je i nekoliko fragmentarno sačuvanih metalnih predmeta, izrađenih uglavnom od bronz. Bronzana nitna i manja aplikacija (sl. 11/5) zajedno su otkriveni. Nitna je od bronzanog lima, kružnog oblika, blago ispupčena i delimično oštećena, a trn joj je prelomljen. Manja aplikacija zaobljenog tela načinjena je, takode, od tanjeg bronzanog lima i ima dve manje rupe za prišivanje na pojas, a telo između njih prošireno je na jednom i suženo na drugom kraju. Slična pojasna aplikacija otkrivena je u Sisciji.⁶⁸ Oba predmeta, verovatno, potiču sa istog pojasa. Kalotasta bronzana nitna (sl. 11/6) ima zaravnjen vrh glave i delimično očuvan trn. Manje zvono, kome nedostaje klatno (sl. 11/7), načinjeno je od bronzanog lima. Pored pomenutih, u ovom horizontu nađena je i bronzana žica savijena u obliku dve alke – karike lanca, kao i deo bronzane alke sa žljebom po sredini, koja možda potiče od prstena.

Mladi antički horizont se, na osnovu stratigrafske situacije i pokretnih arheoloških nalaza, hronološki može opredeliti u period od sredine do kraja III veka.

NALAZI IZ NEOPREDELJENIH SLOJEVA

S obzirom na nedostatak većeg dela dokumentacije, za pokretne nalaze iz bloka A (iskopavanja 1991. godine) nema preciznih podataka o mestu nalaza, te nije bilo moguće odrediti kom horizontu pripadaju. Nije mali ni broj nalaza iz blokova B, C, D i E, koji ne pripadaju stratigrafski definisnim horizontima, te su oni prikazani kao nalazi iz uništenih slojeva.

Za razliku od sporadičnih nalaza iz hronološki opredeljenih horizonata, među materijalom iz uništenih slojeva bilo je oko četrdeset primeraka rađenih u tehnici tera sigilate. Najviše ih potiče iz jame 1, čija je gornja niveleta presečena mašinskim iskopom, a sadržaj poremećen šutom turskog objekta. Sporadični fragmenati sigilate pripadaju primercima koji potiču iz galskih centara, dok većinu čine posude iz radionice Rajncabern i Vesterndorf. Zastupljene su kako reljefno ukrašene, tako i posude sa glatkom površinom, koje su često imale pečat na dnu, od kojih je najčešće sačuvan manji deo. Najvi-

še je zdela tipa Drag. 37 i Drag. 18/31, a u manjem broju javljaju se i forme Curle 23 i Drag. 33.

Deo trbuha (sl. 12/8) pripada zdeli forme Drag. 37, srednjegalskog porekla, ali je zbog malog dela koji je sačuvan i lošeg otiska teže odrediti iz kog centra potiče. Istu formu (Drag. 37) imale su još četiri zdele, dve iz radionice Rajncabern (sl. 12/9),⁶⁹ (sl. 12/5)⁷⁰ i dve (sl. 12/10),⁷¹ (sl. 12/11)⁷² iz radionice Vesterndorf, koje pripadaju Komicialisovom krugu.

Tri zdele forme Drag. 18/31 imale su pečate na dnu, od kojih je samo jedan sačuvan u celosti – *CASTVSFE* (sl. 12/3).⁷³ Zanimljivo je da se ime ovog majstora, koji je sredinom II veka radio u Rajncabernu, ne sreće među do sada registrovanim pečatima iz Gornje Mezije. Drugi pečat, na osnovu sačuvanih slova *IVV.* (sl. 12/1), najverovatnije, ukazuje na majstora *Iuvenisa*.⁷⁴ Zdela forme Drag. 31, sa pečatom ovog majstora, nađena je u Viminacijumu.⁷⁵ Nije moguće ponuditi razrešenje imena koja su nosili pečati ...*NVSF* (sl. 12/2) na zdeli iste forme, kao i ...*SFE* (sl. 12/4) na formi Curle 23.

Pored luksuznih posuda od tera sigilate, u jami 1 su nađeni i novci careva Galijena (253–268) i Julijana (363–364).

Svakako treba pomenuti i luksuzne posude koje čine grupu takozvane afričke tera sigilate, zastupljene sa šest fragmenata, koji potiču iz bloka A. Među njima su delovi posude (sl. 12/6, 7) koja prema klasifikaciji J. W. Hayes-a pripada formi 45 – varijanti B,⁷⁶ izrađivanoj od druge četvrtine III do početka IV veka.

Svega pet žižaka nađeno je u slojevima koji nisu stratigrafski opredeljeni, od kojih su dva očuvana u celosti. Jedan, tipa »firma lampe« na ramenu ima dva bradavičasta ispupčenja, a na dnu, u dvostrukom

⁶⁷ Petković 1995, tip VI, kat. 257, 75, T. XIII/15.

⁶⁸ Košćević 1995, 21, Pl. 47/506.

⁶⁹ Motiv prema Ricken, Fischer 1963: lav u medaljonu T 23.

⁷⁰ Motivi prema Ricken, Fischer 1963: orao T 205, drvo P 3, dvostruki listić P 145, motiv makovih glavica P 116.

⁷¹ Figure i motiv prema Kellner 1981: Venera – 2, Vulkan – 6, cvetni pehar – 46, astragal – 50, krugovi – 56, luk – 59.

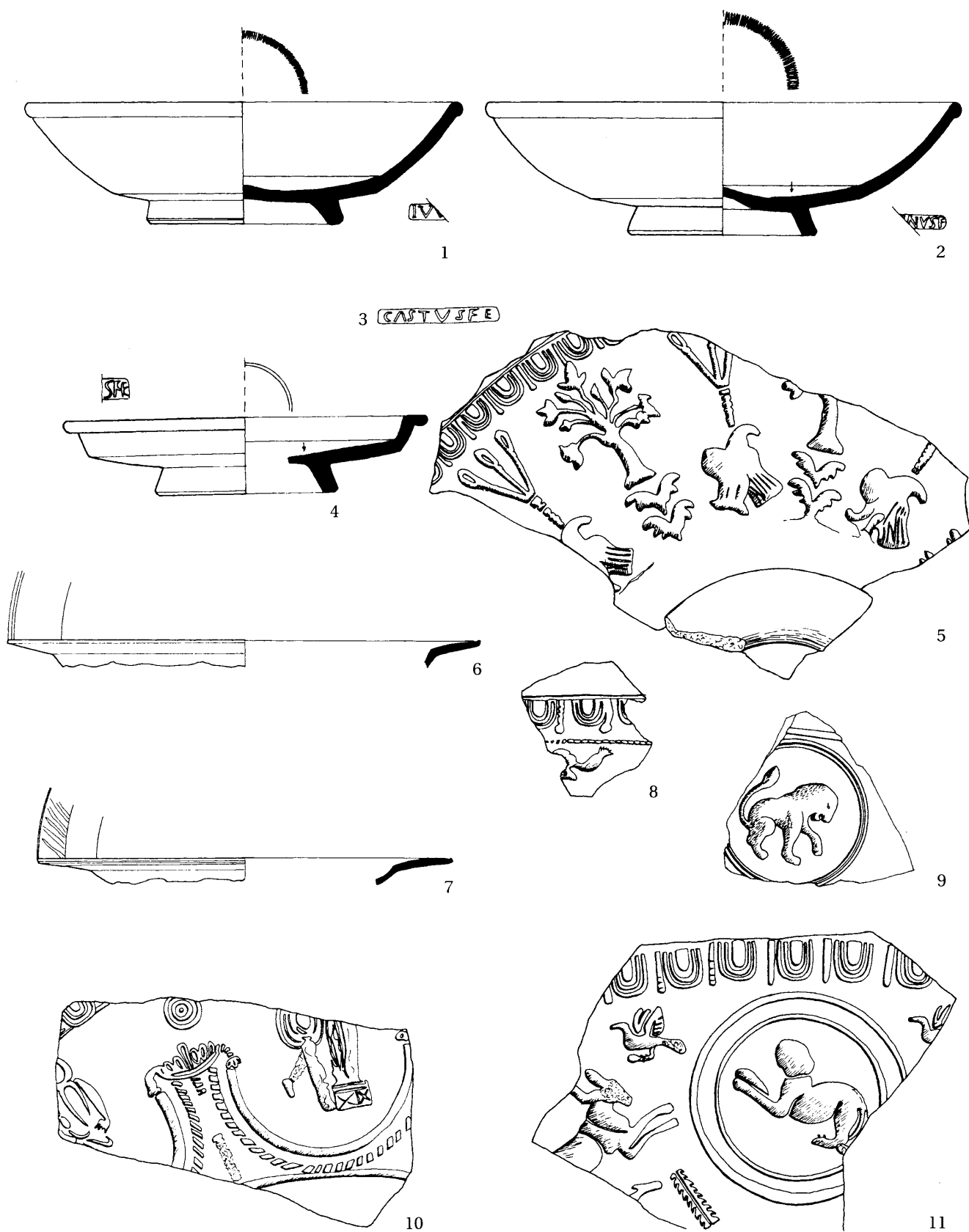
⁷² Figure i motiv prema Kellner 1981: jajnica – E1, panter – 29, jelen – 32, medaljon – 66, grančica – 47.

⁷³ Ludowici 1927, 211d; Oswald 1964, Index, 65.

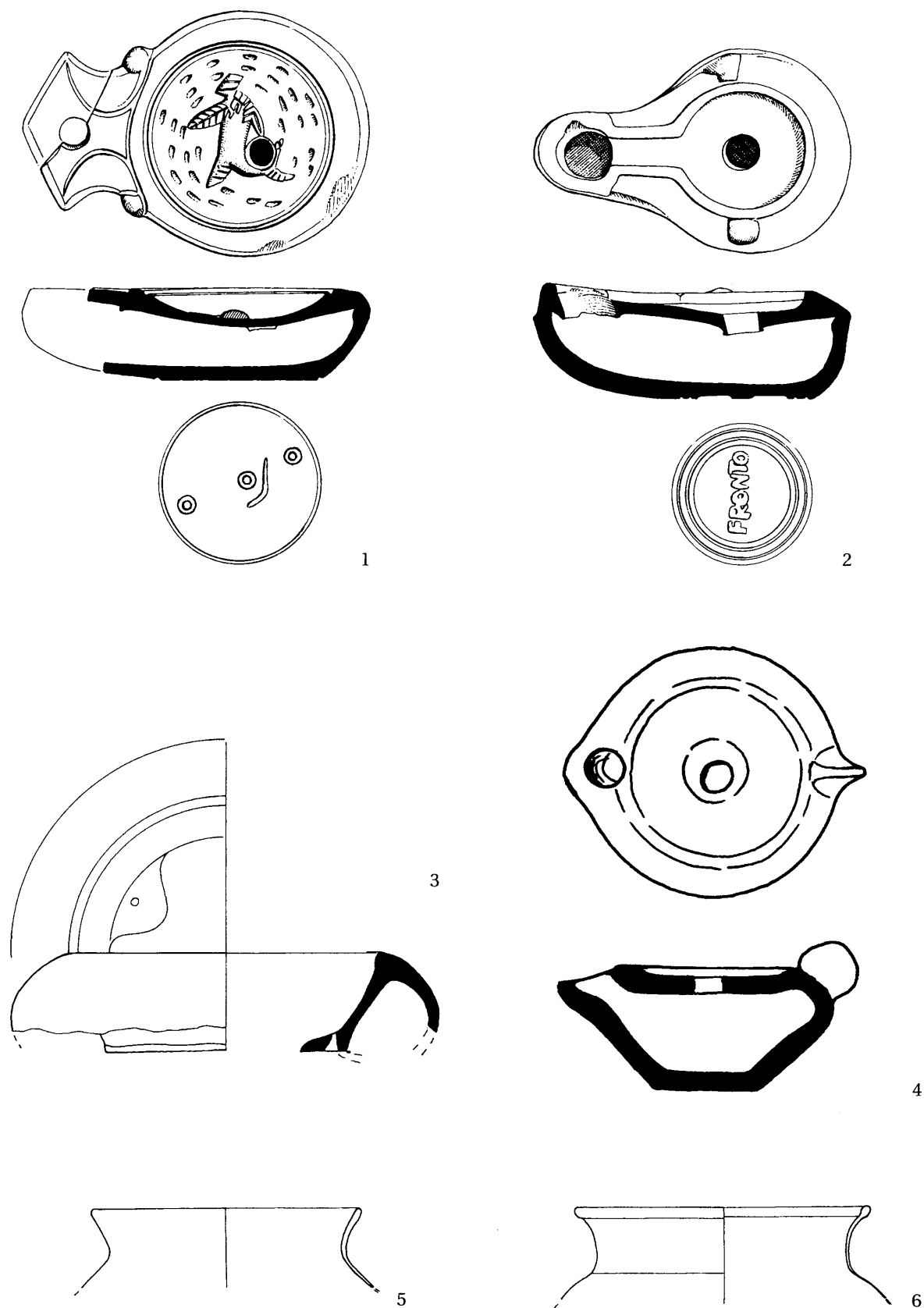
⁷⁴ Ludowici 1927, 218; Oswald 1964, Index, 156.

⁷⁵ Bjelajac 1990, 135, T. 63/54.

⁷⁶ Hayes 1972, 65, Fig. 11.

Sl. 12. Neopredeljeni slojevi – posude od tera sigilate: 1–4, 6, 7 (R 1:4); pečati na posudama: 5, 8–11 (R 2:3)

Sl. 13. Neopredeljeni slojevi – keramički žišci: 1–4; posude od stakla: 5, 6 (R 2:3)

koncentričnom krugu, pečat *FRONTO* (sl. 13/2). Iz Singidunuma potiču svega dva, a iz Viminacijuma pet žižaka sa imenom ovog majstora i datovani su u kraj I i II vek.⁷⁷

Drugi žižak, sa uglastim kljunom i volutama na ramenu (Loeschcke I, Iványi I), u udubljenom delu diska, ukrašenog punktiranjem, ima predstavu delfina, a na dnu tri manja koncentrična kruga. Izrađen je od dobro prečišćene crveno pečene gline, mrko firmisovane površine (sl. 13/1). Mada se delfin često javlja na lampama ovog oblika, iz Viminacijuma je poznato više primeraka,⁷⁸ u Singidunumu oni predstavljaju retke nalaze.⁷⁹ Skoro identičan našem primerku, kako po predstavi na disku, tako i po tehnološkim karakteristikama je žižak nađen u Emoni.⁸⁰

Treći žižak, jednostavnog kružnog recipijenta, ima zaobljeno rame i blago udubljen disk u čijem središtu je kružni otvor. Kljun je zaobljen, a drška uštinuta, vertikalno postavljena (sl. 13/4). Žižci ovog oblika, tipa Loeschcke VIII, odnosno Iványi VII, rađeni su na vitlu, a naš primerak je od srednje prečišćene crveno pečene gline, neobrađene površine. Veoma je sličan lampama iz jame II.

Za nalaz od crveno pečene i bojene gline neuobičajenog oblika, sa dosta verovatnoće, možemo pretpostaviti da predstavlja deo svetiljke (sl. 13/3). Mada je znatno manjih dimenzija i bez sačuvanih plamenika, osnovni oblik bi mogao biti sličan lampama koje je D. Iványi opredelila u tip XIX. Da je svetiljka bila viseća, pored oblika, ukazuje i polukružno izvučen deo sa perforacijom, izveden kao na primerku iz Akvinkuma (*Aquincum*).⁸¹

Nalazi od stakla su dosta usitnjeni, te su svega dve posude tipološki opredeljene. Deo razgrnutog oboda prstenasto naglašene ivice, užeg vrata i, verovatno, sferičnog trbuha pripadaju posudi – teglici, rađenoj tehnikom slobodnog duvanja od plavičastog stakla (sl. 13/6). Slične posude, nađene u Pannoniji, datovane su u kraj I i prvu polovinu II veka, dok se ovaj oblik retko javlja u III veku.⁸² Pehar koso razgrnutog oboda blago zadebljane ivice i naglašenog vrata (sl. 13/5) je, najverovatnije, imao sferičan trbuh i prstenastu stopu. Rađen je tehnikom slobodnog duvanja od stakla plavičaste boje. Posude veoma sličnog oblika, sa lokaliteta *Nida-Heddernheim*, datovane su u kraj I i početak II veka.⁸³

Koštane nalaze čini šest igala i jedan pršljenak. Samo jedna igla je očuvana u celosti. Igla ima zaobljenu glavu, sa većom dugačkom rupom na sredini, i sa po jednom rupom iznad i ispod centralne (sl. 14/1). Središnju ušicu, koja je u obliku broja 8, ve-

rovatno su činile dve manje koje su usled duge upotrebe povezane. Pojava više ušica uobičajeno se objašnjava istovremenom upotrebom više konać prilikom izrade pletiva, a ovakve igle su hronološki široko opredeljene od I do kraja III veka.⁸⁴ Igla oštećene glave, na kojoj je preostao deo ušice, najverovatnije je korišćena za šivenje, dok su od ostalih sačuvani manji delovi, uglavnom tela ili vrh. Pršljenak je poluloptastog oblika (sl. 14/6), načinjen od dela životinjskog femura.

Najveći broj nalaza od metala, koji potiču sa lokaliteta, nije stratigrafski opredeljen, odnosno nađen je u bloku A, te nedostaju precizni podaci o mestu nalaza.

Plitka bronzana posuda u obliku manjeg tanjira, sa spoljne strane konkavnog recipijenta ima naglašene ivice oboda i dna, ispod kojih je ukras u vidu nazubljenih traka (sl. 14/5). U središtu dna je, sa spoljne strane, ornament koncentričnih krugova. Iako nisu prepoznate direktne analogije među bronzanim posudom Carstva,⁸⁵ sličan oblik sagledavamo među keramičkim materijalom nađenim u Pannoniji,⁸⁶ kao i među posudama iz Viminacijuma, koje pripadaju lokalnoj proizvodnji II i III veka.

Među nalazima je i dobro očuvana kružna predica od bronz. Obruč na krajevima ima dve bradvice, iza kojih se predica širi u obliku ćiriličnog slova P, ukrašena vodoravnim dubljim zarezima (sl. 14/7). Obruč je romboidnog preseka. Ovakve predice su u starijoj literaturi opredeljivane kao fibule po funkciji, odnosno kao varijanta Omega tipa⁸⁷ ili kao zaseban tip kružnih fibula, dok su u nekim radovima tretirane kao predice.⁸⁸ Sudeći po primercima kod kojih je očuvan gvozdeni trn, trebalo bi ih tretirati kao predmete prišivene na deo

⁷⁷ Krunić 1988, 22, T. V/27; Ivanišević, Nikolić-Dorđević 1997, 122, Sl. 47/9; Korać 1995, 242.

⁷⁸ Korać 1995, kat. 0012, 0033, 0052, 0099, 0155, 0408.

⁷⁹ Bjelajac 1982, T. I/2.

⁸⁰ Iványi 1935, T. XI/8.

⁸¹ Iványi 1935, T. LV/6.

⁸² Barkóczy 1988, 205, Taf. LX/513, 516.

⁸³ Welker 1974, 119, Taf. 17/277–279.

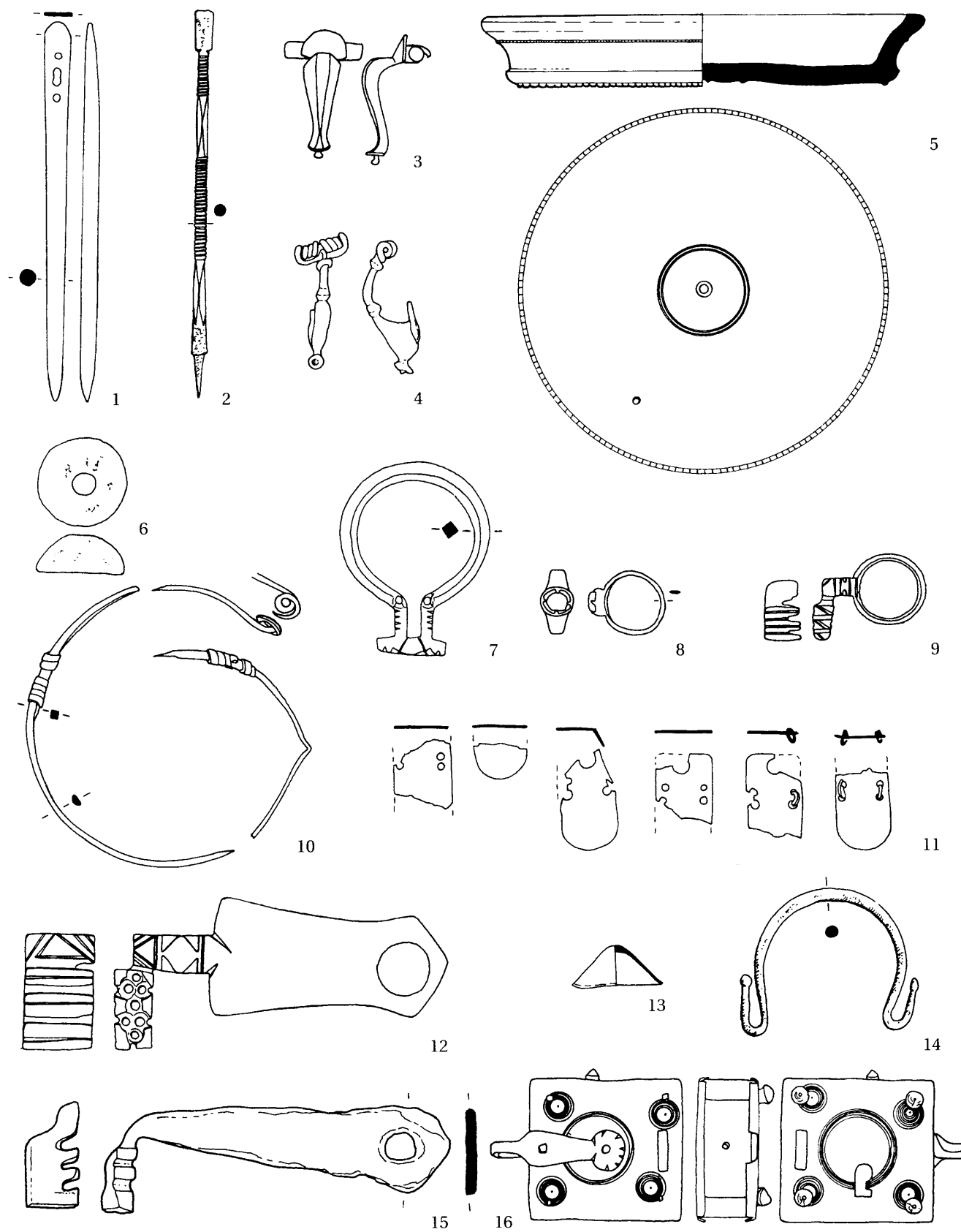
⁸⁴ Dular 1979, 284–285; Petković 1995, 47.

⁸⁵ Vujović 1997a, 15.

⁸⁶ Brukner 1981, 87, T. 68/36–40.

⁸⁷ Böhme 1972, 46; Jobst 1975, 126.

⁸⁸ Sagadin 1979, 307.

Sl. 14. Neopredeljeni slojevi – kost: 1, 6; metal: 2–5, 7–16 (R 2:3)

odeće (kaiš) sa kojim čine funkcionalnu celinu, za razliku od fibula koje su nezavisni predmeti u upotrebnom smislu.⁸⁹

Nadene su i dve fibule od bronzne, od kojih je jedna manjih dimenzija, izrazito profilisana i ima po četiri navoja opruge sa obe strane glave (sl. 14/4). Na mestu spoja luka i glave fibule nalazi se manje prstenasto zadebljanje koje je primetno i na delu gde se luk spaja sa držačem igle. Luk fibule je kružnog preseka ka glavi, dok je u delu ka nozi raskucan u traku. Na nozi je dugmetast završetak. Nešto manja fibula, identičnog oblika, otkrivena je u logoru Singidunuma, zajedno sa novcem cara Hadrijana.⁹⁰ Interesantno je da je kvalitet bronzane žice od kojih su izrađene fibule loš, i da je jaka korozija oštetila oba predmeta. Od kolenaste fibule sa šarnir mehanizmom očuvani su luk i glava, dok nedostaju igla i držač igle (sl. 14/3). Između grede šarnir mehanizma i početka luka nalazi se poludiskoidno zadebljanje. Pri glavi igle luk je širi i fasetiran, dok se idući ka nozi sužava, a faseta pretvara u izraženu liniju čije strane okomito padaju nalevo i nadesno, da bi pri kraju luk bio blaže polukružno proširen, a faseta ponovo izražena kao manja trougaona površina. Na nozi je mala bradavica. Držač igle u potpunosti nedostaje i čini se da je bio uzak i postavljen pri samom kraju noge. Ovakav držač, koji bi bio nisko postavljen, nije zabeležen među poznatim materijalom iz Singidunuma.⁹¹

Pored fibula, nalaze čine i dva prstena izrađena od bronzne. Jedan, prsten – ključ ima blag hrbat po sredini alke (sl. 14/9). Deo između alke i pera ukrašen je urezanim linijama. Nešto veći, veoma sličan prsten – ključ potiče kao slučajni nalaz iz Obrenovca, sa lokaliteta Ušće.⁹² Drugi je jednostavan, bronzani prsten sa umetnutom staklenom pastom (sl. 14/8). Glava prstena je kružna, izvučene ivice, a na njoj su, na četiri strane postavljene male bradavice koje drže kamen. Alka prstena je jednostavna kružna traka koja se blago širi ka glavi.

Nadena su i dva ključa, od kojih je jedan izrađen od bronzne, a drugi od gvožđa. Masivan ključ od bronzne ima trougaonu glavu, nepravilno trapezoidno telo i gredu ukrašenu dubljim i pličim urezima koji obrazuju geometrijske motive linija, trouglova i rombova, kao i okruglih i pravougaonih pera (sl. 14/12). Druga strana drške je izdubljena i verovatno da je udubljenje služilo za umetanje drveta ili kosti. Gvozdeni ključ ima trougaonu glavu i usko, dugačko telo koje se sužava na kraju za koji je vezan deo sa perima (sl. 14/15).

Pored navedenih, ostale nalaze od metala čine delovi predmeta izrađenih od bronzne.

Tri fragmenta, načinjena od tanke bronzane žice i uvijene bronzane trake, činila su narukvicu koja je imala kružni presek (sl. 14/10), osim dva dela naspramno postavljena, oko kojih je obmotana bronzana traka. Očuvani kraj narukvice umotan je u manju spiralu. Bez obzira što nisu očuvana oba spiralna kraja, pretpostavljamo da su bili provučeni kroz bronzanu traku, onemogućavajući na taj način da se prečnik narukvice širi i sužava. Iako bliske analogije za naš predmet nismo našli, naročito za delove pravougaonog preseka, smatramo da bi mogla da pripada narukvicama zatvorenog tipa sa prevučenim, spiralnim krajevima, kakve su nalazene u Meziji i Trakiji.⁹³

Pet fragmentovanih bronzanih pločica od oklopa, sa ostacima žice koja ih je povezivala, načinjeni su od tanjeg bronzanog lima (sl. 14/11). Pločice imaju jezičasti oblik. Veća perforacija je u centru gornjeg dela, dok su sa obe bočne strane po dve rupe, kroz koje su provučene savijene bronzane žice. Ostaci identičnih pločica od oklopa potiču sa prostora vojnog logora u Singidunumu.⁹⁴

Drška od savijene, mestimično zadebljane, bronzane žice ima posuvraćene krajeve sa bradavičastim zadebljanjima na vrhu (sl. 14/14).

U celosti je sačuvan bronzani katanac (sl. 14/16). Kućište je sastavljeno od dva poklopna dela između kojih je pravougaono savijena bronzana traka koju ova dva dela zaklapaju. Na uglovima poklopca bronzane nitne učvršćuju celo kućište. Na jednom poklopcu je otvor za umetanje manjeg ključa, dok je na drugom alka pričvršćena nitnama. Površine su dekorisane grupama koncentričnih krugova raspoređenih u centralnom delu i po uglovima. Od gvozdеног mehanizma unutar kućišta preostali su samo grumenovi rde.

Bronzani stilus izrađen je od jednog komada deblje bronzane žice koja je na jednom kraju zašiljena, a na drugom iskucana u obliku manje spatulaste

⁸⁹ Intercisa I, 97–99, T XXV 1, 3.

⁹⁰ Bojović 1983, 112, kat. br. 128.

⁹¹ Bojović 1983, 58.

⁹² Petrović 1997, kat. br. 127.

⁹³ Popović, Borić-Brešković 1994, 36–37; Ruseva Slokoska 1991, 61, tip I, var. 2, kat. br. 141.

⁹⁴ Crnobrnja, Krunic 1997, 279.

površine (sl. 14/2). Telo pisaljke ima naizmenične segmente kružne i poligonalne profilacije.

Kalotasta bronzana nitna, kojoj nedostaje trn, po uglačanoj površini ima veoma blago naznačene brazde izvedene »struganjem« (sl. 14/13).

ZAKLJUČAK

Zaštitna iskopavanja, vršena na delu bloka između ulica Jovanove i Tadeuša Koščuška, pružila su značajne rezultate koji su omogućili jasnije sagledavanje razvoja Singidunuma.

Tragovi građevina, ostaci peći i jame svedoče o intenzivnom životu u blizini vojnog logora. Nažalost, aktivno korišćenje ovog dela grada uz utvrdnje tokom kasnijih perioda, pored nedostataka u samom načinu istraživanja i neujednačenosti informacija dobijenih sa pojedinih delova lokaliteta, onemogućili su detaljniju analizu otkrivenih ostataka. Samo je naslućena priroda istraženih objekata, a prostor prepoznat kao deo urbane zone antičkog Singidunuma.

Koncentracija antičke arhitekture u severnom delu lokaliteta određena je padom terena beogradske grede ka Dunavu, kao i denivelacijom južnog dela lokaliteta. Međusobni odnos zidova i malter-nih podova ukazao je na mogućnost da zabeleženi ostaci potiču iz različitih, hronološki bliskih razdoblja. Nažalost, njihov odnos prema elementima koji pretpostavljaju zanatsku aktivnost na ovom prostoru, nije moguće utvrditi.

U severozapadnom delu lokaliteta otkrivena je antička peć sa delimično očuvanom kalotom od zapečene zemlje i rešetkom na slobodno stojećem stubu. Ovakav tip peći je na lokalitetima u Panoniji datovan u II vek. Pored ove, na lokalitetu su otkrivene još dve konstrukcije od zapečene zemlje, u koje su ukopani grobovi od opeka, što jasno ukazuje da se radi o pećima iz antičkog perioda.

Značajani rezultati koji su postignuti istraživanjem dali su potvrdu o zanatskoj delatnosti na ovom prostoru. Radi se o keramičkoj proizvodnji na koju, pored pomenute peći, ukazuju i posude nađene u jami G. Posude luksuzne izrade imaju iste ili veoma slične tehnološke karakteristike – dobro prečišćena glina pečena u nijansama crvene boje, površina koja je bojena i glačana ili prevučena firnisom u tonovima od oranžcrvene do mrke, dekoracija izvedena tehnikom pečačenja, radlom ili urezivanjem.

Izvesno je da je jama predstavljala neku vrstu deponije, i da je najveći broj otkrivenih posuda proizvod iste radionice koja se nalazila u neposrednoj blizini istraženog prostora. Na ovaj zaključak ukazuje i broj od preko dve stotine pedeset fragmenata keramike deformisanih usled izlaganja visokoj temperaturi, a pripadaju najbrojnije zastupljenim oblicima u jami. Na osnovu ograničenog prostora na kojima se javljaju, kao i specifičnog pečata sa predstavama psa i kantarosa, možemo pretpostaviti da je radionica bila aktivna tokom poslednje dve do tri decenije III veka, kao i to da je izbor oblika bio veoma siromašan. Pojava zdela, opredeljenih u tip I/86, isključivo u Singidunumu, u određenom vremenskom periodu, omogućila je da pretpostavimo da su radene sa posebnom namenom, odnosno da su naručene za određene svrhe. Nažalost, na osnovu raspoloživih podataka nije moguće povezati posude nađene u jami sa otkrivenim pećima.

Analizom pokretnih arheoloških nalaza i stratigrafije, u blokovima B, C, D i E, izdvojena su dva horizonta.

Brojni nalazi iz starijeg horizonta oslikavaju život koji se, od druge četvrtine II do sredine III veka, odvijao u ovom delu Singidunuma.

O njemu govore i reprezentativni ostaci dekorativnih elemenata arhitekture, otkriveni u centralnom delu lokaliteta. Fragmenti antičkih fresaka sa predstavama ptica, geometrijskim i vegetabilnim motivima,⁹⁵ ukazuju da je u neposrednoj blizini prostora, verovatno, postojao luksuzan objekat koji je uništen već u antičkom periodu. Pored fresaka, nađeni su i delovi zidnog maltera sa štuko dekoracijom, koji su mogli predstavljati deo reljefnog ukrasa nekog od zidova pretpostavljenog rezidencijalnog zdanja.⁹⁶ Stilska i tehnološka analiza motiva ukazuju na razdoblje provincijskog slikarstva s kraja II i prve polovine III veka.⁹⁷

Pokretan arheološki materijal predstavljen je u najvećoj meri fragmentima keramičkih posuda i lampi, a u znatno manjem obimu predmetima od metala, stakla i kostiju. Raznovrsnost i brojnost oblika posuda svedoči o razvijenoj lokalnoj produkciji. Importne keramike je znatno manje, uglavnom su

⁹⁵ Vujović 1997, Sl. 2–3, 4d, 5, 6.

⁹⁶ Vujović 1997, Sl. 8a, b.

⁹⁷ Vujović 1997, 177.

Sl. 15. Položaj G-29 i antičkog poda

to amfore i tarionici koji su dospeli iz severnoital-skih i pontskih centara. Ostale forme zastupljene su malobrojn timercima pehara, među kojima su najzanimljiviji pehari od krupnozrne, peskovite sivo pečene gline sa primesama liskunskog praha (sl. 5/3), kao i pehari čija je spoljna površina ogrubljena sitnim zrnima peska (sl. 2/7, 8). Import predstavlja i maslinasto gledosana zdela dospela iz neke od galskih radionica (sl. 1/3). Žižak, sa pečatom (A)TIME/C (sl. 6/1), u Singidunum je prispeo iz nekog od severnoitalskih centara i jedini je do sada registrovani primerak sa ovim imenom. Jedinstven je među lampama, nađenim na prostoru Singidunuma, i žižak u vidu stopala u sandalama (sl. 1/14). Među keramičkim oblicima lokalne izrade, karakterističnim za slojeve II i III veka, izdvajaju se amfore manjih dimenzija (sl. 5/2) i dve lampe (sl. 6/3, 4), za koje jedine paralele nalazimo među timercima nađenim u Singidunumu, te se nameće pretpostavka da su ovde i proizvedene.⁹⁸

Mladi horizont hronološki je opredeljen u drugu polovinu i kraj III veka. Keramičke posude odlikuje veliki broj definisanih oblika, i one, sa izuzetkom pomenutih primeraka luksuzne izrade iz jame G, odražavaju uobičajenu sliku lokalne proizvodnje druge polovine III veka, sa malobrojn timercima. Inače retke svetiljke, oblika šuplje krike, zastupljene su sa dva nalaza (sl. 10/7, 8). Iako je sačuvan njen mali deo, potrebno je pomenuti po-

sudu sa talasasto modelovanom drškom od plavičastog stakla (sl. 11/4), koja predstavlja jedini do sada otkriven primerak ovog oblika na teritoriji Gornje Mezije. Među predmetima svakodnevne upotrebe od kosti i metala, pažnju zaslužuje ukrasna koštan igla, luksuzno obradene glave (sl. 11/8).

Otkrićem bogatog antičkog horizonta, ukazala se prilika za drugačijim pogledom na urbani karakter severnog dela Singidunuma na dunavskoj padini. Postojeći, iako veoma oštećeni ostaci arhitekture, brojni keramički predmeti i ostali nalazi, karakteristični za rimsku provincijalnu kulturu, potvrdili su da je ovaj deo grada bio živo naseljen od sredine II sve do sredine IV veka. Nažalost, prethodno navedene otežavajuće okolnosti onemogućile su precizniju determinaciju ciklusa u kojima je teren bio korišćen za život i u kojima se odvijala zanatska delatnost. Nismo bili u mogućnosti da odredimo čak ni da li su se preklapali. Izvesno, krajem IV veka menja se karakter ovog prostora, grad se povlači i, nesumnjivo, ustupa mesto sahranjivanju.

Iako predstavlja periferiju naseobinskog dela Singidunuma, lokalitet u Ulici Tadeuša Košćuška nametnuo se velikim brojem nalaza iz perioda rimske dominacije, kao prostor koji bi mogao da pruži obilje informacija o životu lokalnog stanovništva.

⁹⁸ Bojović 1976, 5–27; Nikolić-Dordević 2000, 221–235.

KATALOG NALAZA NOVCA

Vujadin Ivanišević

Novac je određen prema: *Roman Imperial Coinage*, London (RIC); B. Borić-Brešković, *Novac kolonije Viminacium*, Beograd 1976 (NKV).

Br.	Vladar	Kovnica	Nom.	Datovanje	Referenca/Napomena	Lokalizacija
1.	Avgust	–	As	27 p.n.e. – 14 n.e.	Izlizan	Blok B, sloj 1
2.	Hadrijan	Rim	D	117/38	Izlizan	Blok E, antički sloj
3.	Hadrijan	Rim	As	117/38	Izlizan	Blok C, jama D
4.	Faustina II	Rim	S	161/80		Pored G–10 i G–20
5.	Julija Domna	Rim	D		RIC 388c	Nivo kaldrme
6.	Geta?	Rim	D	209/12		Blok D, sloj 3
7.	Aleksandar Sever	Rim	D	226	RIC 53	Blok B, sloj 1
8.	Julija Mamea?	Rim	D			Blok B
9.	Neodreden	Rim	D	150/200	Izlizan	Blok B, sonda C, sloj 3
10.	Neodreden	–	D	150/250	Izlizan	Blok B, sonda C, sloj 3
11.	Gordijan III	–	Ant.	239/44	Fragmentovan	Blok B, sonda C, sloj 3
12.	Gordijan III	Antiohija	Ant.	242/4	RIC 216	Blok B, sonda D
13.	Gordijan III	Viminacium	SB	241/2	NKV 297 var.	Blok B
14.	Neodreden	Viminacium	VB	239/55	Izlizan	Blok B, sloj 1
15.	Galijen	Rim	Ant.	260/8	RIC 164	Blok D, sloj 3
16.	Galijen	Siscija	Ant.	260/8	RIC 575	Blok B, pored G–41
17.	Galijen	–	Ant.	260/8		Blok B, sonda C, sloj 2
18.	Klaudije II	–	Ant.	268/70	Izlizan	Blok B, sonda C, jama 9
19.	Klaudije II?	–	Ant.	268/70?	Izlizan	Kanal iznad turskog objekta
20.	Maksimijan Herkulije	–	Ant.	285/305		Blok C, jama G
21.	Konstancije II	Solun	Ae 3	330/3	RIC 185	Blok D, rov 2
22.	Konstancije II	Siscija	Ae 3	351/5	RIC 352	Blok D, rov 2
23.	Konstancije II	–	Ae 3	351/5	Tip Fel Temp Reparatio	Blok E, rov 2
24.	Valentinijan I	–	Ae3	364/75	Tip Securitas Reipublicae	Blok B, sloj 1
25.	Valens	–	Ae 3	364/78	Tip Gloria Romanorum	Iznad G–45 i G–46
26.	Neodreden	–	–	–	Izlizan	Pored G–10 i G–20
27.	Neodreden	–	–	–	Izlizan	Blok B, Sonda C, sloj 3

12

13

BIBLIOGRAFIJA

- Băluță 1961** – C. L. Băluță, *Opaițele romane de la Apulum (I), Apulum III* (1961), 189–220.
- Barkóczy 1988** – L. Barkóczy, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Budapest 1988.
- Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002** – V. Bikić, S. Nikolić-Đorđević, Z. Simić, Istraživanja na lokalitetu Studentski trg 9, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 183–220.
- Bjelajac 1980** – Lj. Bjelajac, Nalazi imitacije reljefne terra sigillata-e sa Beogradske tvrđave, *Godišnjak grada Beograda* XXVII, (1980), 45–55.
- Bjelajac 1982** – Lj. Bjelajac, Nalazi keramičkih žižaka u Beogradskoj tvrđavi, *Godišnjak grada Beograda* XXIX, (1982), 13–25.
- Bjelajac 1990** – Lj. Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji*, Beograd 1990.
- Bjelajac 1992** – Lj. Bjelajac, Pečatna keramika Singidunuma, *Zbornik Narodnog muzeja*, XIV/1 – arheologija, Beograd 1992, 419–425.
- Bjelajac 1994** – Lj. Bjelajac, Mortaria in the Moesia Danube Valley, *Starinar* XLIII–XLIV/1992/1993, (1994), 139–148.
- Bojović 1975** – D. Bojović, Prilog urbanoj sredini Beograda u periodu rimske dominacije, *Godišnjak grada Beograda* XXII (1975), 5–27.
- Bojović 1977** – D. Bojović, *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd 1977.
- Bojović 1983** – D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd, 1983.
- Böhme 1972** – A. Böhme Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel, in: *Saalburg Jahrbuch* XXIX, (1972).
- Buljević 2002** – Z. Buljević, Monokromni stakleni tanjuri, *Longae Saloniae*, ed. E. Milin, Split 2002, 455–467.
- Crnobrnja 2000/2001** – A. Crnobrnja, Skupni nalaz rimskih žižaka – prilog proučavanju urbane istorije Singidunuma, *Godišnjak grada Beograda* XLVII–XLVIII, (2000/2001), 67–88.
- Crnobrnja, Krunić 1997** – A. Crnobrnja, S. Krunić, Vojna oprema i konjska orma, *Antička bronza Singidunuma*, ed. S. Krunić, Beograd 1997, 263–304.
- Cvjetičanin 2000** – T. Cvjetičanin, Grnčarska radionica u Singidunumu (lokalitet Narodno pozorište), *Singidunum* 2, Beograd 2000, 245–255.
- Cvjetičanin 2001** – T. Cvjetičanin, *Gledosana keramika Gornje Mezijske*, Beograd 2001.
- Čičikova 1974** – M. Čičikova, Firmalampen du limes danubien en Bulgarie, *Actes du IXe Congrès d'Études sur les Frontières romaines*, București–Köln–Wien 1974.
- Damevski 1974** – V. Damevski, Pregled tipova staklenog posuda iz italjskih, galskih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske u doba rimskog carstva, *Arheološki vestnik* 25 (1974).
- Doppelfeld 1966** – O. Doppelfeld, *Römische und Fränkisches Glas in Köln*, Köln 1966.
- Dragendorf 1895** – H. Dragendorf, Terra Sigillata, ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik, *Bonner Jarbücher* XCVI–XCVII, Bonn 1895.
- Dular 1979** – A. Dular, Rimske koščene igle iz Slovenije, *Arheološki Vestnik* XXX (1979), 278–279.
- Fülep 1984** – F. Fülep, *Sopiana*, The History of Pécs during the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population, Budapest 1984.
- Fünfschilling 1986** – S. Fünfschilling, Römische Gläser Baden – Aquae Helveticae (aus den Grabungen 1892–1911), *Jahresbericht* 1985, (1986), 81–160.
- Gaspar 1986** – D. Gaspar, Römische Kastchen aus Pannonien, *Antaeus – Mitteilungen des Archaeologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 15/1986, Band I–II.
- Goethert 1991** – K. Goethert, Die figürlichen Lampen, Statuettenlampen und Lampenfüller aus Ton nebst Kerzenhalter im Rheinzabern Landesmuseum Trier, *Trier Zeitschrift* 54, (1991), 117–215.
- Goethert 1997** – K. Goethert, *Römische Lampen und Leuchter*, Auswahlkatalog des Rheinischen Landesmuseum Trier, Trier 1997.
- Hayes 1972** – J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London 1972.
- Intercisa I, 1954** – *Intercisa I* (Dunapentele–Stálinváros, Geschichte der Stadt in der Römerzeit), B. László, E. Grela, F. Endre, F. Ferenc, N. János, R. A. Mária, S. Károly, Budapest 1954.

Isings 1957 – C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen–Jakarta 1957.

Ivanišević, Kazanski 2002 – V. Ivanišević, M. Kazanski, La nécropole de l'époque des grandes migrations à Singidunum, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 101–157.

Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997 – V. Ivanišević, S. Nikolić-Đorđević, Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – lokalitet Knez Mihailova 30, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 65–150.

Iványi 1935 – D. Iványi, *Die pannonische Lampen*, Budapest 1935.

Jobst 1975 – W. Jobst, *Die Römischen Fibeln aus Lauriacum*, *Forschungen in Lauriacum* 10, Linz 1975.

Juhász 1935 – G. Juhász, *Die Sigillaten von Brigetio*, Budapest 1935.

Kellner 1981 – H. J. Kellner, Die Bildstempel von Westerndorf. Comitalis und Iassus, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 46 (1981), 121–189.

Korać 1995 – M. Korać, *Žižci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza u rukopisu, Beograd 1995.

Košćević 1995 – R. Koščević, Finds and Metalwork Production, in: *Siscia, Panonia Superior*, British Annual Reports International Series, 621 (1995), 16–42.

Krunić 1988 – S. Krunić, Rimske svetiljke s pečatom iz zbirke Muzeja grada Beograda, *Godišnjak grada Beograda* XXXV, (1988), 15–34.

Krunić 1992 – S. Krunić, *Rimski medicinski i farmaceutski instrumenti iz Singidunuma i okoline*, Beograd, 1992.

Loeschcke 1919 – S. Loeschcke, *Lampen from Vindonissa*, Zürich 1919.

Ludowici 1927 – W. Ludowici, *Stempel – Namen und Bilder römischer Töpfer, Legions – Ziegel – Stempel, Formen von Sigillata und anderen Gefäßen aus meinen Ausgrabungen in Rheinzabern 1901–1914*, München 1927.

Mardešić 2002 – J. Mardešić, Keramičke svetiljke, *Longae Saloniae*, ed. E. Milin, Split 2002, 349–380.

Miltner-Zurunić 1931 – I. Miltner-Zurunić, Žižci u Beogradu, *Starinar*, treća serija, knjiga VI, (1931), 88–105.

Nikolić-Đorđević 1990 – S. Nikolić-Đorđević, Rimske staklene posude sa Beogradske tvrđave, *Godišnjak grada Beograda* XXXVII, (1990), 39–55.

Nikolić-Đorđević 2000 – S. Nikolić-Đorđević, Antička keramika Singidunuma – oblici posuda, *Singidunum* 2, Beograd 2000, 11–244.

Nikolić-Đorđević 2002 – S. Nikolić-Đorđević, Nalazi antička keramike sa prostora Konaka kneginje Ljubice, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 221–236.

Oswald 1964 – F. Oswald, *Index of Figure – Types on Terra Sigillata* (»Samian Ware«), London 1964.

Peacock – Williams 1986 – D. P. S. Peacock, D. F. Williams, *Amphorae and the Roman Economy*, New York 1986.

Petković 1995 – S. Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga*, Beograd 1995.

Petrović 1997 – B. Petrović, Nakit, *Antička bronza Singidunuma*, ed. S. Krunić, Beograd, 1997, 85–185.

Popilian 1997 – G. Popilian, Les centres de production céramique d'Oltenie, *Etudes sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Timişoara 1997, 7–21.

Pop-Lazić 2002 – S. Pop-Lazić, Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 7–100.

Popović 1980 – M. Popović, Prilog proučavanju nekropole antičkog Singidunuma, *Starinar* XXX / 1979, (1980), 109–112.

Popović, Borić-Brešković 1994 – I. Popović, B. Borić-Brešković, *Ostava iz Bara*, Beograd 1994.

Ricken, Fischer 1963 – H. Ricken, Ch. Fischer, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*, Bonn 1963.

Ruseva-Slokoska 1991 – Lj. Ruseva-Slokoska, *Roman Jewellery*, A Collection of the National Archaeological Museum – Sofia, Sofia 1991.

Ružić 1994 – M. Ružić, *Antičko staklo u Srbiji*, Beograd 1994.

Sagadin 1979 – M. Sagadin, Antične pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arheološki vestnik* XXX, (1979), 294–338.

Soproni 1978 – S. Soproni, *Der Spätromische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*, Budapest 1978.

Šaranović-Svetek 1986 – V. Šaranović-Svetek, *Antičko staklo u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad 1986.

Todorović, Birtašević 1955 – J. Todorović, M. Birtašević, Arheološki spomenici u Beogradu i okolini, *Godišnjak Muzeja grada Beograda* II, (1955), 31–42.

Vujović 1997 – M. Vujović, Prilog proučavanju antičkog zidnog slikarstva i štuko dekoracije na tlu Singidunuma, *Singidunum 1*, Beograd 1997, 169–179.

Vujović 1997a – M. Vujović, Dve bronzane posude iz Singidunuma, *Godišnjak grada Beograda* XLIV (1997), 11–16.

Walters 1914 – H. B. Walters, *Catalogue of the greek and roman Lamps in the British Museum*, London 1914.

Welker 1974 – E. Welker, *Die römischen Gläser von Nida – Heddrnheim*, Frankfurt am Main, 1974.

Welker 1985 – E. Welker, *Die römischen Gläser von Nida – Heddrnheim II*, Bonn 1985.

REMAINS OF ANTIQUE URBAN ZONE ON THE DANUBE SLOPE

SNEŽANA NIKOLIĆ
STEFAN POP-LAZIĆ

Rescue archaeological investigations had been conducted from 1991 to 1993 within the residential area surrounded by streets Gospodar Jovanova 2–4 and Tadeuša Koščuška 28–30. The excavated area was divided in blocks, (plan I) which had been investigated depending on the tempo of construction works.

The remnants of buildings, remains of kiln and pits bear witness to the intense living activities in the vicinity of military camp. Unfortunately, prolonged use of this town section next to the fortress in the later periods made impossible detailed analysis of discovered remains in addition to the shortcomings in the very system of investigation and nonuniformity of information obtained from certain sections of the site. The character of investigated structures was only surmised and the area recognized as part of urban zone of antique Singidunum.

Concentration of antique architecture in the north section of the site was determined by the sloping of terrain of Belgrade ridge towards the Danube and also by delevelling of the south section of the site. Interrelation of walls and mortar floors suggested possibility that registered remains date from different but chronologically close periods. Unfortunately their connection with elements assuming artisans activity in this area was impossible to establish (plan II).

An antique kiln with partially preserved calotte of burnt clay and grate on freestanding post was discovered in the northwestern section of the site. Such type of kilns was dated at sites in Pannonia in the 2nd century. In addition, two other structures of burnt clay within which were encountered brick-built graves clearly indicate that these were the kilns from antique period.

Significant results achieved by these investigation confirmed artisans' activity in this area. It concerns pottery production suggested by the mentioned kiln and also by pottery found in pit G. The vessels of luxurious manufacture have identical or very similar characteristics – well refined clay was fired to the nuances of red color, surface was painted and polished or covered with varnish of orange/red to brown color, decoration executed by stamps, serrated wheel or engraving.

It is indisputable that pit was some kind of rubbish heap and that most of discovered vessels had been produced in one workshop situated in the immediate vicinity of the investigated area. This conclusion is suggested by over two hundred and fifty pottery fragments deformed as a result of exposing to high tempera-

ture and belonging to the most numerous pottery shapes encountered in the pit. Considering the restricted area where they were discovered and specific stamp depicting dog and cantharos we could assume that this workshop was active during two to three final decades of the 3rd century and that repertoire of shapes was very modest. The occurrence of bowls distinguished as type I/86 exclusively in Singidunum in certain period of time made us assume that they had been produced for special purpose, i.e. that they had been ordered for distinct purpose. Unfortunately, it is not possible to connect the vessels found in the pit with discovered kilns on the basis of available information.

Two horizons were distinguished in blocks B, C, D and E according to the analysis of portable archaeological finds.

Many finds from the earlier horizon illustrate life developing in this section of Singidunum from the second quarter of the 2nd to the middle of the 3rd century.

Representative remains of decorative architectural elements discovered in the central area of the site also speak about this period. Fragments of Roman frescoes with birds, geometric and vegetable motifs indicate that there was a luxurious structure in the immediate vicinity that had been destroyed already in the antique times. In addition to frescoes fragments of wall plaster with stucco decoration that could have been part of relief decoration of some wall of assumed residential building were also found. Stylistic and technological analysis of the motifs suggest the period of provincial painting in the end of 2nd and first half of the 3rd century.

Portable archaeological finds mostly include fragments of pottery vessels and lamps and to a considerably less extent objects of metal, glass and bone. Quantity and diversity of pottery shapes confirm well-developed local production. There is significantly smaller amount of imported pottery and these are mostly amphoras and pans from north Italic and Pontus centers. Other shapes include quite a few beakers of which most interesting are beakers of coarse-grained sandy, gray-fired clay with admixture of mica powder (Fig. 5/3) and also beakers with outer surface roughened using small sand grains (Fig. 2/7,8). Olive green glazed bowl was also imported from some of Gaulish workshops (Fig. 1/3). Lamp, with stamp *(A)TIME /C* (Fig. 6/1) arrived in Singidunum from some of north Italic centers and it is so far a unique specimen with this name. Lamp modeled as human foot

in sandal (fig. 1/14) is a unique specimen among the lamps found in the territory of Singidunum. Worth mentioning among pottery of local production characteristic of the 2nd and 3rd century are small-sized amphoras (Fig. 5/2) and two lamps (Fig. 6/3, 4) for which there are parallels only among the specimens found in Singidunum so we assume that they had been produced locally.

Later horizon has been dated in the second half and the end of the 3rd century. Characteristics of the pottery are many distinctive shapes and these vessels with exception of mentioned luxurious specimens from the pit G reflect the common picture of local production in the second half of the 3rd century with small quantity of imported pieces. Two lamps modeled as hollow rings (Fig. 10/7, 8) that are rather rare finds were also found. Although the preserved fragment is rather small it is worth mentioning the vessel of bluish glass with wavy modeled handle (Fig. 11/4) that is the only so far discovered specimen of this shape in the territory of Upper Moesia. Rather interesting among the objects for everyday use made of bone and metal is decorative bone pin with lavishly trimmed head (Fig. 11/8).

The discovery of rich antique horizon offered us possibility to comprehend the urban character of the north section of Singidunum on the Danube slope in a different way. The existing although greatly damaged architectural remains, numerous pottery pieces and other finds characteristic of Roman provincial culture confirmed that this section of the town was densely populated from the middle of the 2nd to the middle of the 4th century. Unfortunately, previously mentioned aggravating circumstances made impossible more precise determination of periods when this terrain had been used as residential area and when it was the artisans' quarter. We were not even able to conclude whether these two activities overlapped in certain periods. Anyhow, it is certain that the character of this area changed in the end of the 4th century when urban characteristics withdrew giving place to the burial grounds.

The site in the street Tadeuša Koščuška although it is a periphery of residential area of Singidunum should be considered, thanks to many finds from the time of Roman domination, as an area, which could provide plenty of information about the life of local population.

UDK 904 »652« (497.11)

Translated by: Mirjana Vukmanović